

Мер КОНСТАНТИН ДРАГАШ, истраживач приправник
Балканолошки институт САНУ
Кнеза Михаила 35/IV, Београд, Србија
Е-адреса: konstantin.dragas@bi.sanu.ac.rs

КОРИЈЕРЕ ДЕЛА СЕРА ПРЕМА СРБИЈИ И „СРПСКОМ ПИТАЊУ” У БАЛКАНСКИМ РАТОВИМА (1912–1913): ПОЛИТИЧКИ ПОГЛЕД ИЗ ИТАЛИЈЕ*

САЖЕТАК: Тежиште рада представља анализа перцепције, политичких ставова и коментара везаних за учешће Краљевине Србије у балканским ратовима (1912–1913) у једном од најчитанијих и најтиражнијих италијанских дневно-политичких листова *Коријере дела Сера* (*Corriere della sera*). Начин и карактер извештавања, широка мрежа дописника на фронту и у државама чланицама Балканског савеза допринели су да *Коријере дела Сера* овај ратни сукоб и предуслове за његово избијање испрати детаљно и са великим интересовањем. Рад ће расветлити политичка гледишта овог листа према одређеним питањима у вези са током и исходом балканских ратова, највише оних која су се односила на отварање тзв. „српског питања” у сукобу са Османским царством. Испитаће се она гледишта која су се односила на политичке аспирације и улогу Србије у рату, уз репортаже, али и наклоност, односно анимозитет уредништва листа и његових сарадника према општем ратном напору Србије и, у мањем делу, Црне Горе. Пружиће се основни подаци о листу крајем XIX и почетком XX века, као и његово позиционирање на италијанској политичкој сцени. У краћим цртама изнеће се политички погледи главног уредника Луиђија Албертинија, најпроминентније личности италијанске публицистике тог времена, на балканске ратове, будући да је рубрику спољне политике уређивао заједно са колегом Андреом Тореом. Уз њих, *Коријере* је имао широку мрежу сарадника и дописника, ратних извештача (Вико Мантегаца, Луиђи Луцати, Гвелфо Ћивинини, Луиђи Барцини, Ђино Бери и др.) чији ће погледи према Србији и Црној Гори у балканским ратовима одиграти изванредан утицај

---

* Рад је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451-03-9/2021-14/200170 од 5. фебруара 2021.

на италијанско јавно мњење. Указаће се и на значај присуства дописника из других италијанских листова.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Corriere della sera*, Италија, балкански ратови 1912–1913, Луиђи Албертини, Краљевина Србија, Албанија

I

Лист *Corriere della sera* покренут је 1876. године у Милану, са ограниченим финансијским могућностима и скромним тиражем. О историјату листа и уредништва написан је немали број различитих студија у италијанској историографији.¹ Оснивач и покретач листа био је Еуђенио Торели-Виолије² (Eugenio Torelli-Viollier, 1842–1900), италијански новинар француског порекла, у младости сарадник часописа *L'Indipendente*. Новинарски занат учио је у Торину од славног француског писца Александра Диме.³ Лист је, у почетку излажења, бранио конзервативно оријентисану политику италијанске историјске Деснице (*Destra Storica*), у време када је она дефинитивно изгубила полуге извршне и законодавне власти у Италији. Такво опредељење произилазило је из идеолошког антагонизма два најчитанија миланска листа средином 70-их година XIX века: радикално-демократског *Secolo* и конзервативно-кавуријанског листа *Perseveranza*, чију је доминацију на штампаном тржишту Велије желео да потисне и превазиђе. Почетна замисао била је да се формира разноврстан, садржајан лист који ће доносити непристрасну, детаљну и објективну анализу вести из домаће и светске политике. То је изискивало да се не наруши добар однос са владом, метафорично описан у Торели-Виолијеовој мисли из 1876. и првом одштампаном броју.⁴ Од мо-

¹ Од синтеза ширег обима које у раду користимо овде истичемо: G. Licata, *Storia del Corriere della sera*, Milano: Rizzoli, 1976; G. Licata, *Storia e linguaggio dei corrispondenti di guerra: dall' epoca napoleonica al Vietnam*, Milano: Guido Miano, 1972; A. Moroni, *Alle origini del Corriere della sera. Da Eugenio Torelli Viollier a Luigi Albertini (1876–1900)*, Milano: Franco Angeli, 2005; O. Bergamini, *La democrazia della stampa. Storia del giornalismo*, Bari: Gius. Laterza & Figli, 2006; S. Colarizi, *Storia del «Corriere della Sera»*, Vol. II, *Il Corriere nell'età liberale*, Milano: Rizzoli, 2011. Важна монографија коју такође користимо, посвећена социјално-економским аспектима успона листа, историјату уредништва и дописништва је L. Benadusi, *Il 'Corriere della sera' di Luigi Albertini. Nascita e sviluppo della prima industria culturale di massa*, Roma: Aracne editrice S.r.l, 2012. У остале важне радове убрајамо: P. Jovino, *I cinque lustri di Luigi Albertini al Corriere della sera*, Ancona: Mediateca delle Marche, 2004; *La storia nelle prime pagine del Corriere della Sera: (1876–2012)*, a cura di Angelo Varni, Milano: Rizzoli, Fondazione Corriere della Sera, 2012; N. Nielssen, "The Corriere della Sera and the Rise of the Italian Nationalist Association", *European History Quarterly* 12 (2) (1982), 143–165; E. Decleva, *Il 'Corriere della sera' (1918–1925), 1919–1925. Dopoguerra e fascismo. Politica e stampa in Italia*, a cura di B. Vigezzi, Bari: Laterza, 1965, 227–240.

² Потекао из сиромашне породице, у осмој години остао сироче. У младости учесник гарибалдинског покрета у Краљевству двеју Сицилија. Прву новинарску каријеру отпочео је у листу *Indipendente*, а после кратког боравка у Паризу средином 60-их година XIX века вратио се у Милано, где је постао сарадник културних часописа *Illustrazione* и *Secolo*.

³ F. D' Ovidio, *Rimpianti*, Milano–Napoli: Remo Sandron, 1903, 269.

⁴ Замислили смо оснивање нејприсјасној листи. Листи који ће, пре нећо шћио изнесе на видело одређена њишања, ња истиа њишања најпре размодриши; пре нећо шћио одлучи да засћуја неко сћановишће, њо сћановишће расветлиши; који ће, пре исказивања наклоности неком сћаву, ње сћавове у целосћи изложити. (...) Ово је загађак који себи њосћављају

мента када је материјалним прилозима у Управни одбор листа ушла породица Креспи, богата трговачка фирма памуком, новине су престале да буду искључиво издавачко предузеће, поставши својеврстан израз велике финансијске и трговачке буржоазије Ломбардије.⁵ Њихов финансијски „улог” омогућиће да *Коријере дела Сера* престане са преузимањем чланака из других листова, тј. да створи самосталан фонд за финансирање својих извештача, кореспондената и дописника по целој Европи и свету.⁶ Тај прелом означио је да ће лист заступати политички центрizam, анти-социјалистичку политику, антиклерикализам и непријатељство према левим странкама. Такав став дошао је до израза приликом радничких немира на северу Италије 1898. године, нарочито у Милану.⁷

Друго велико раздобље листа означава период у коме је директор и главни уредник био Луиђи Албертини (Luigi Albertini, 1871–1941), по мишљењу многих један од највећих италијанских новинара и издавача у историји.⁸ Под његовим управништвом (1900–1925)⁹, лист ће попримити све карактеристике поузданог, релевантног, визуелно преуређеног и модерно реформисаног гласила са вестима, чланцима, есејима и анализама у које су читаоци имали поверење; био је то лист развијене мреже извештача и разноликих „подлистова”, по узору на лондонски *Times*.¹⁰ Овде треба истаћи да се оснивачем институције „специјалног дописника” у италијанској штампи сматра Ђакомо Ђоби Белкреди (Giacomo Gobbi Belcredi, 1855–1919), новинар који је једно време провео у Србији као дописник листа *Трибуна (Tribuna)*.¹¹

Својеврсну политичку филозофију, идејно-политичка становишта и шире, друштвене погледе, Албертини је целовито изразио кроз разноврсне есеје и богату писану заоставштину (махом преписку, једним делом необјављену¹²), касније сакупљену у неколико кључних епистоларно-историографских радова, у којима се комбинују упечатљива лична сећања и мемоарски

енлески листови, листови који најбоље схваћају и ошелошворују слободу. (...) Пошћио са владом одржавамо везе и делимо истовевине идеје, та веза је најбоље јемство нашеј политичкој курса. Уважени људи који су на челу наше Државе осликавају наше идеје, као шћио иредсћаваљају идеје највеће броја Ићалијана (прев. аут.). F. D' Ovidio, нав. дело, 271–272. Вид. и: “Al pubblico”, *Corriere della sera*, 1, 5–6 marzo 1876, 1.

⁵ O. Bergamini, *La democrazia della stampa...*, 191–192.

⁶ A. Moroni, *Alle origini del Corriere della sera...*, 9.

⁷ O. Bergamini, *La democrazia della stampa...*, 192.

⁸ О Албертинију в.: O. Barié, *Luigi Albertini*, Torino: UTET, 1972; A. Albertini, *Vita di Luigi Albertini*, Milano: Mondadori, 1945; O. Barié, *Luigi Albertini, il “Corriere della sera” e la crisi dello stato liberale*, Milano: Giuffrè, 1971; G. Spadolini, *Albertini e Giolitti*, Firenze: Olschki, 1968.

⁹ Пре него што је дошао у уредништво листа, Албертини је неколико месеци (зима 1894 – лето 1895) провео као дописник и кореспондент листа *Gazzetta piemontese* у Лондону, где је изучавао положај и опште карактеристике британске радничке класе, али пошто је изгубио интересовање за економске теме, вратио се у Италију, где је најпре радио у листу *Credito e cooperazione*, а потом прешао у *Коријере*, на позив Торели-Виолијеа, после чије смрти је, након краће управе Оливеа, преузео управљање листом (1900).

¹⁰ O. Bergamini, *La democrazia della stampa...*, 194; A. Moroni, *Alle origini del Corriere della sera...*, 18.

¹¹ ‘Gobbi Belcredi Giacomo’, *Dizionario bio-bibliografico dei letterati e giornalisti italiani contemporanei*, Napoli: Tipografia Melfi & Joel’e, 1907, 126.

¹² Цела писана заоставштину Луиђија Албертинија чува се у *Archivio Centrale dello Stato (ACS)* у Риму.

приступ историји са наративно-хронолошком обрадом историјских догађаја. Под тим делима, препознатим као незаобилазна историјска грађа за период 1871–1914, подразумевамо мемоарско-историографско дело *Venti anni di vita politica* (*Двадесет њ година њолийичкој живојѡа*, 1950–1953) и *Origini della Grande guerra* (*Порекло Великој рајѡа*, 1942–1943)¹³.

Албертини је био либерални конзервативац, монархиста, антиклерикалиста, публициста, историчар, интелектуалац и оштроумни коментатор разноврсних друштвених и политичких феномена у Италији и Европи. Био је хроничар политички турбулентног и економски неразвијеног италијанског друштва на почетку XX века. У погледу спољне политике, заговарао је сарадњу Италије са Великом Британијом; био је англофил који је предосетио дипломатско зближавање сила које ће сачињавати Антанту и велики критичар Ђолитијеве унутрашње политике. Са словенским светом први пут ближе је дошао у додир када је као специјални дописник *Коријере дела Сера* у Русији испратио крунисање цара Николаја II (мај 1896).¹⁴ Премда није оду daraо од остатка италијанске штампе у погледу пружања подршке рату у Либији, подржавао је хришћанске балканске државе у предстојећем рату против Турске, утичући да *Коријере* напусти став безрезервне подршке Немачкој и Аустрији и заузда франкофобију, коју је лист неговао у време Криспија.¹⁵

Треба напоменути да је *Коријере дела Сера* све до избијања Првог балканског рата био наклоњен политици Тројног савеза (*Triplice Alleanza*), водећи рачуна о очувању угледа Аустроугарске у бројевима који су свакодневно излазили и цензури свих текстова, гледишта и коментара који би оштро критиковали спољнополитичку оријентацију Тројног савеза. Лист је показивао извештан степен разумевања за балканске народе и одустајање од безрезервне подршке Аустроугарској, али не по цену рата. Године 1906. лист је, поводом посете Леополда фон Чиршког Томазу Титонију, истакао да Италија нема за циљ освајања на Балкану, већ очување *statusa quo* и да никакве промене без договора са Аустријом нису на том подручју могуће, премда су иредентизам и балканско питање два највећа проблема у односима са Двојном монархијом.¹⁶

¹³ L. Albertini, *Le origini della guerra del 1914*, I–III, Milano: Bocca, 1942–1943.

¹⁴ Исте године као специјални дописник Адолфо Роси (Adolfo Rossi, 1857–1921) провео је неколико летњих месеци 1896. у Црној Гори, о чему ће оставити запис у књизи *Un escursione al Montenegro* (Milano: Carlo Aliprandi Editore, 1896). Роси је био одређен да испрати припреме и ток венчања Виторија Емануела III са Јеленом Петровић. У својим кратким репортажама описао је Цетиње, владајуће чланове дома Петровић, њихове моралне карактеристике, које је тумачио као ратничке и храбре, навике, обичаје, политички живот, искуство боравка на Ријеци Црнојевића. Пренео је разговор са књазом Николом, који је изјавио да би „Црна Гора војно подржала италијанско учешће у Адуи”, док је Петра Вукотића и књаза Николу описао као „ликове са Рембрантових слика”. Роси је посебно био одушевљен великим бројем официра који су похађали италијанске војне школе. Том приликом сусрео се и са Валтазаром Богишићем и Јакобом Сундечићем, а Лазара Томановића описао као приврженика италијанске књижевности. A. Rossi, *Un escursione al Montenegro*, Carlo Aliprandi editore, Milano: 1896; A. Rossi, „Nel Montenegro”, *Corriere della sera*, 239, 31. agosto 1896 – 1. settembre 1896, 1; „Nel Montenegro”, *Corriere della sera*, 243, 4–5 settembre 1896, 1.

¹⁵ G. Licata, *Storia del Corriere della sera...*, 63.

¹⁶ L. Monzali, “Albertini e il ‘Corriere della Sera’ dalla fine del XIX secolo allo scoppio della guerra”, *L. Albertini, I giorni di un liberale: diari 1907–1923*, a cura di L. Monzali, Bologna: Mulino, 2000, 28.

Занимљиво је да је 1908. године лист неговао амбивалентан, двосмислен и умерен став према анексији Босне и Херцеговине.¹⁷ Директор торинског листа *La Stampa* Алберто Фрасети (Alberto Frassati) критиковао је извесно Албертинијево занемаривање значаја анексије Босне и Херцеговине за италијанску спољну политику, нарочито у контексту великих јавних полемика на релацији *интервенциониста* и *неутралиста* 1914–1915. године.¹⁸ Фрасети је био противник обнављања новог уговора Италије у оквиру Тројног савеза, али пут за јачање Италије није тражио у њеном нужном сукобу са Централним силама – од тога су га одвраћали свест да Француска има нерашчишћене „рачунае” са Италијом, као и општа неприпремљеност италијанске армије. Премда су обојица заговарали јачање и осамостаљивање италијанске спољне политике, тј. мењање њеног пасивног положаја према већини европских сила,¹⁹ сукоб са Албертинијем и ривалитет два најчитанија италијанска дневно-политичка листа имао је немали значај за италијанско друштво. Фрасети је сматрао недопустивим да Албертинијев лист хвали „минимизаторске” и „повољне” услуге Аустрије поводом анексије, одајући признање говору Александра Фортиса о Балкану у италијанском парламенту; Албертини је, с друге стране, сматрао да је Аустроугарска тим чином само исправила „нејасне односе са Турском”.²⁰ Фрасети је писао да се „Аустрија служи лажима да би оправдала свој продор на Балкан”, а да је „*Stampa* једини лист који је у Италији препознао на време ту опасну политику”, оптужујући Албертинија за „недостатак освешћености, савести и осећаја солидарности”.²¹

¹⁷ Неколико чланака везаних за анексију Босне и Херцеговине у *Коријере дела Сера*: “Le conquiste e rinunzie austriache”, 282, 10. ottobre 1908, 1; L. Luzzatti, “Le speranze di pace nel mondo che studia e lavora”, 326, 23. novembre 1908, 1; “Il significato della Nota”, 357, 25. dicembre 1908, 1; “I prodromi alla Conferenza dei Balcani. La nuova fase pacifica del conflitto turco-balcanico”, 292, 20. ottobre 1908, 1; “Dopo la nota di Isvolski alle Potenze sull’annessione della Bosnia-Erzegovina”, 358, 26. dicembre 1908, 1; “Gli elementi pacificatori”, “La situazione com’è”, 56, 25. febbraio 1909, 1; “Il testo di due documenti storici”, 70, 11. marzo 1909, 6; “Il significato della nota serba”, 71, 12. marzo 1909, 1.

¹⁸ S. Romano, “Albertini e Frassati: il peso dell’opinione regionale alla vigilia dell’intervento”, *Opinion publique et politique extérieure en Europe. I. 1870–1915. Actes du Colloque de Rome* (13–16 février 1980) Rome: École Française de Rome, 1981, 591–606.

¹⁹ *Исџо*, 596.

²⁰ “Un dietroscena”, *Corriere della Sera*, 283, 11. ottobre 1908, 1. *La Stampa* је у својим колумнама објавила да је у време анексије Босне и Херцеговине упутила подршку наступу Александра Фортиса (Alessandro Fortis), једном од „најконтраверзнијих говора против Аустрије и италијанске владе, које је наишло на опште одушевљење Сената, Парламента и јавног мњења”. Фортис је у говору 3. децембра 1908. упозорио на опасност анексије, захтевајући да Италија затражи укидање 29. члана Берлинског уговора који се односио на војни надзор Црне Горе, као и одржавање међународног конгреса и учешће Италије на њему, у чему су га делимично или потпуно подржали посланици Барзилаи (Barzilai), Гали (Galli), Ди Скалеа (Di Scalea), док је посланик Фраделето (Fradeletto) тврдио да тај догађај доноси опасност по Хрвате. Наглашавао је да се тиме задаје „нови и озбиљан ударац италијанском утицају на овом (Јадранском, прим. аут.) мору”, те да то „оснажује хрватски елемент и чини га надмоћним, што можда непоправљиво угрожава судбину наше браће на далматинској обали, који се не боре за политички иредентизам, већ за очување своје цивилизацијске традиције”. *Atti parlamentari. Camera dei deputati*, Tornata del 3 dicembre 1908, (Sessione 1904–1909), Legislatura XXII, DLVI, Roma: Tipografia Camera dei Deputati, 1909, 24235–23245.

²¹ L. Frassati, *Un giorno. Un giornale: 1868–1961. Alfredo Frassati. Volume Primo. Parte seconda*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1978, 298–300.

Коресподенти су у то време одиграли значајну улогу. Почев од 1908. Србијом се повремено, кроз анализу спољне политике бечког двора, као противник аустроугарског продора на Балкан, бавио специјални дописник из Беча Франко Кабури (Franco Caburi),²² а много више Арналдо Ђипола (Arnaldo Cipolla), који је најпре 1908. био дописник из Србије, Црне Горе (1909), а потом из обе земље почетком 1915.²³ Средином јуна краткотрајни дописник *Коријере дела Сера* са Цетиња био је публициста и теоретичар национализма Роберто Форгес Даванцати (Roberto Forges Davanzati, 1880–1936).²⁴ Кабури је критиковао Сан Ђулијанову балканску политику, питајући се да ли је „жртвовање симпатије српског народа за Италију и погоршавање добрих односа са Грцима било вредно стварања државе осуђене *a priori* на немогућност икаквог постојања, осим за интерес Беча”, а осудио је и упаде албанских комита на територију Србије након балканских ратова, упркос „неутралности Албаније”.²⁵

Албертини је још 1909. упозоровао на опасност од рата Аустрије и Србије.²⁶ Тврдио је да Аустрија жели да „понижи Србију”.²⁷ Критикујући споразум Гвичардини–Ерентал од 30. новембра 1909, те наглашавајући његов штетан карактер по италијанске интересе, и оптужујући Титонија за почињену грешку Ђолитијеве владе да узajамно поштује споразум из Ракониђија са Русијом и споразуме са Аустроугарском од 1902, изнео је мишљење да је, без обзира на обавезу консултовања италијанске стране у вези са компензацијама на Балкану, Аустроугарска имала право да интервенише због статуса Новопазарског санџака; у новембру 1912. тај став појаснио је тиме да треба разликовати „окупације *in iure* од окупација *in facto*”.²⁸ Он је највише за-

²² Био је од 1902. новинар у листовима *Piccolo di Trieste*, *Tribuna*, *Corriere della Sera* и *Giornale d'Italia*.

²³ Погледати нпр.: А. Cipolla, “Eccitazione ed attesa”, 282, 12. ottobre 1908, 1; “Uno scambio di dispacci tra i Principi di Montenegro e di Serbia”, 284, 14. ottobre 1908, 5; “Una processione notturna a Belgrado”, 287, 15 ottobre 1908, 1; “Missione di propaganda per la causa nazionale serba”, 290, 18. ottobre 1908, 1; “I volontari serbi. Un'intervista con Jovanovic”, 320, 17. novembre 1908, 2; „E il Montenegro?”, 93, 3. aprile 1909, 3; “L' avvenire dei falchi della montagna”, 98, 8. aprile 1909, 1. Много веће интересовање за Јужне Словене Кабури ће показати тек у годинама Првог светског рата, када објављује књигу *L'Austria e l'Italia: note e appunti di un giornalista italiano a Vienna* (Milano: Fratelli Treves, 1915). У тој студији показивао је наклоност историјским размишљањима историчара Анђела Перничеа (Angelo Pernice). Објавио је и студију *Italiani e Jugoslavi nell' Adriatico* (Milano: Fratelli Treves, 1917). Ђипола је боравио у Србији почетком 1915, заједно са новинаром Мариом Соберером, о чему је оставио сведочанства. Вид.: А. Cipolla, M. Sobrero, *A traverso sette popoli in guerra: visioni e impressioni di due corrispondenti*, Torino: Unione tipografico–editrice–torinese, 1915.

²⁴ Погледати: R. F. Davanzati, “La congiura nel Montenegro”, *Corriere della sera*, 169, 19 giugno 1908, 3; “Dopo la sentenza di Cettigne”, *Corriere della sera*, 185, 5. luglio 1908, 3.

²⁵ F. Caburi, *L'Austria e l'Italia: note e appunti di un giornalista italiano a Vienna*, Milano: Fratelli Treves, 1915, 91, 94.

²⁶ *Страх ме је од раија Аусџирије са Србијом. Ако се Русија буде умешала, шџија ћемо да радимо? Да будемо ѡрџив Аусџирије – ѡто је можеда најбоља одлука. Али, како се одбраниџи од срамоше шџио смо најусџиџли савезника? Само ѡсџиављам џиџиање: не дајем и одџовор на њеџа, јер бих џиџако доџао у искушење да одџоворим ѡџџврдно; џа нас Аусџирија џџолико мрзи, џрезире и вређа* (прев. аут.). L. Albertini, *I giorni di un liberale...*, 97.

²⁷ *Исџо*, 101.

²⁸ L. Albertini, *Venti anni di vita politica. Parte Prima. L'esperienza democratica italiana dal 1898 al 1914. Volume II (1909–1914)*, Bologna: Zanichelli, 1951, 334–335; “La politica dell'Austria

служан што је свој лист усмерио ка критици спољне политике Аустроугарске, нарочито после разговора који је обавио са Ђолитијем крајем октобра 1912, када се није сложио са намером владе да се обнови споразум у Тројном савезу, услед „нејасног исхода Балканског рата“; Албертинијев став подржали су Леонида Бисолати (Leonida Bissolati) и Гаetano Салвемини (Gaetano Salvemini), а пресудан чланак објављен је 12. новембра.²⁹ Из Тореове преписке са Албертинијем сазнајемо да је директор *Коријера дела Сера*, током прве две недеље сукоба (октобар 1912), био неодлучан по питању отворене подршке Балканском савезу, а да је управо Торе, као дописник из Рима, највише утицао на главног уредника да заузме одлучан став подршке.³⁰ Торе је писао већ 23. октобра да „очекује и нада се победи Балканског савеза“, а да ће од става који *Коријере* буде заузео исход учешћа Италије на будућој мировној конференцији бити пресудан.³¹ Из преписке са Гвалтијером Кастелинијем види се да Албертини није прихватио идеју поделе Албаније између Србије и Грчке, коју је Кастелини сматрао мање опасном по италијанске интересе од аутономне албанске државе под аустроугарским утицајем.³² Албертини је бранио одлуку Сан Ђулијана, као политичара којег француска дипломатија није превише симпатисала, да се Ђаковица, Пећ и Призрен доделе Србији, „уз још нека увећања“, а да се питање српске луке на Јадранском мору реши додељивањем Сан Ђовани ди Медве, Алесије (Љеша) и Скадра Црној Гори, које би Србија могла да користи.³³ Похвалио је Ђолитијеву опрезност према Сан Ђулијановој самосталној иницијативи у априлу 1913. код грофа Лихновског да се питање Скадра реши добијањем мандата за аустријско-итали-

di fronte alla Serbia e al Montenegro. Perché non vuole lo sbocco della Serbia nell'Adriatico”, *Corriere della sera*, 320, 23. novembre 1912, 1.

²⁹ Историчар Барије истиче да је позиција *Коријере* све до јула 1914. била „стварање једне тзв. Балканије“, тј. Балканске федерације која би спречила обнову турских насиља, еманциповала балканске народе, и зауставила продор и укоренивање Аустроугарске на Балкану, чак и по цену да такво опредељење не донесе подршку политици одређених територијалних проширења Италије. О. Barié, “La politica nazionale del Corriere della sera, dalla guerra di Libia alla grande guerra”, *Risorgimento, Rivista di Storia del Risorgimento e di storia Contemporanea*, XX (1968), 177–178; О. Barié, *Albertini...*, 286–288.

³⁰ L. Albertini, *Epistolario 1911–1926. Dalla guerra di Libia alla Grande Guerra (1911–1914)*, Vol. I, Milano: Mondadori Editore, 1968, 162.

³¹ L. Albertini, *Epistolario. Dalla guerra di Libia alla Grande Guerra...*, 163.

³² Албертини је том приликом бранио „балканску“ политику коју је лист заузео 1908. Гвалтијеро Кастелини (Gualtiero Castellini, 1890–1918), тршћански новинар, публициста, путописац и познавалац геополитике Балканског полуострва писао му је, између осталог, 12. новембра 1912: *У сивари, дозволиће ми да кажем да је то моје сасвим поуздано уверење, сичено током балканској пушовања које сам имао прилике да обавим у августу и септембру: Балкански савез је одлучио да делује. У време нејасне формулације последњеј Берхтолдовој предлога, Савез је показивао последње најоре да сичеже узде: од тој ирзменука, схвајивши да се аустријска ојасносј навдија, Савез се одлучио на оокреј. Берхтолдгов љаф је збој тоја, својом аларманјном важностју, условио балканску акцију, а то је за Аустрију било кобно колико и повлачење из Санџака које је иржелекивао Еренјал. Два велика, шиха иораза два канцелара. У Србији је министар Јовановић дозволио да се ово разуме још у септембру, и сасвим случајно, са радостју, моћу да Вам кажем да ми је са великим задовољством говорио о чланцима тојодина Тореа, који су иначе ирема тош иредлоју били сумњичави: реч је о чланцима који се свакодневно бележе и чиијају у Министарсвиу сивољних иослова (Србије, прим. аут.) (прев. аут.). Исио, 167–168.*

³³ L. Albertini, *Venti anni di vita politica...*, 339–340.

јанско посредовање у Црној Гори, при чему је директор *Коријере дела сера* замерао Болитију да није био обавештен о тој иницијативи и да је у својим *Мемоарима* прећутао планове о подели Албаније (мај 1913) са Аустроугарском, који су се косили са одмереним ставом изреченим месец дана раније поводом Црне Горе.³⁴ Албертини се у јануару 1913. успротивио дипломатском „ћутању” италијанског министра спољних послова због, како је тврдио, аустријског „уцењивања” црногорског краља Николе око препуштања Ловћена Аустрији, тврдећи да се његов лист борио против „ексклузивног етничког права албанизације оних простора који су пре седамдесет година били српски, а више нису, услед турског насиља”.³⁵ Албертини је у својим мемоарима, поводом Скадарске кризе, подсетио да је Италија саветовала Аустроугарској одустајање од изазивања сукоба, апелујући на улогу Русије:

Зар ће Русија ово дојусити? Зар њанслависти неће извршити ирритисак на владу да реагује у користи Јужних Словена? Са групе сиране, ако Аустрија остане у овоме сама, ризикујући раи, да ли ће се задовољити раиом који ће бити окончан – чак и ако се сукоби буду њренели на Црногорце и северну Албанију – а да не ѡражи никакве ѡодносити за себе? Ми не можемо да замислимо да би равнодушна и несебична Аустрија водила раи искључиво из ѡој разлоа и с ѡим циљем да Скадар ѡреда будућој независној албанској држави (прев. аут.).³⁶

Треба истаћи да се Албертини противио плану италијанске окупације Валоне и јужних делова Албаније у случају да Аустроугарска освоји Цетиње и сломи независност Црне Горе, како су захтевали националисти и њихов часопис *Idea Nazionale*.³⁷ Албертини је у истом делу избегао да помене неслагање листа са српским присвајањем Вардарске Македоније непосредно уочи избијања Другог балканског рата.

II

С обзиром на чињеницу да су балкански ратови 1912–1913. представљали радикално узнемирење европске дипломатије и „забијање клина” у ионако пољуљан систем европске политичке равнотеже, италијанска јавност, узбуђена због начина вођења италијанског рата у Либији, унутрашњег одвијања Младотурске револуције и рапидног опадања Османске империје, показала је велико интересовање за политичка збивања на Балкану, нарочито за територијалне промене које ће ти ратови изазвати. О балканским ратовима италијанско јавно мњење и интелектуални, публицистички кругови, писали су

³⁴ *Исѡ*, 369–372.

³⁵ *Исѡ*, 362.

³⁶ *Исѡ*, 376.

³⁷ Том приликом истакао је да је веровао, упркос личном анимозитету према таквом подухвату, да ће искрцавање трупа у Валони бити усаглашеном са Бечом. L. Albertini, *Venti anni di vita politica...*, 380–382; O. Barié, “La politica nazionale del Corriere della sera, dalla guerra di Libia alla grande guerra”..., 178.

и расправљали још у првим годинама сукоба.³⁸ Балкански ратови (1912–1913)³⁹ представљали су преломну тачку за политичку усмереност *Коријере дела Сера*, пошто од тог времена овај лист почиње да критикује аустроугарску политику на Балкану, тражећи путеве споразума са балканским нацијама, о чему као пример може да сведочи сукоб Албертинија са грофом Сан Ђулијанијем око права Србије на излаз на море.⁴⁰ Најцеловитији коментар подршке Балканском савезу објављен је у тексту „Балканско питање и Италија” (*La questione balcanica e l’Italia*) од 12. новембра.⁴¹ Готово сви најчитанији италијански листови имали су, поред *Коријере*, дописнике у Србији, Црној Гори, Бугарској, Турској и Грчкој током 1912–1913.⁴² Пошто се сматрало

³⁸ Овде истичемо следеће публицистичке радове: С. De Stefani, “L’assetamento dei Balcani e l’Italia”, *Nuova Antologia*, Vol. CLXII, Fasc. 982, (1912), 305–310; А. Baldacci, “I confini della Nuova Albania”, *Nuova Antologia*, Vol. CLXVIII, Fasc. 1008 (1913), 686–698. Мемоарско-путописна сведочанства: G. Castellini, *I popoli balcanici nell’anno della guerra: osservati da un italiano*, Milano: Treves, 1913; G. Barella, *La guerra turco-balcanica vista e vissuta agli avamposti montenegrini: diario*, Venezia: Casa Ed. Veneta, 1913; F. Giordano, *Grecia, Turchia, Balcani: studi ed impressioni*, Milano: R. Sandron, 1914; А. Ricchetti, *La guerra nella Penisola*, Roma: Tip. E. Voghera, 1913. Од осталих истичемо: B. De Lucca, *Gli albanesi, i macedo-romeni e gli interessi d’Italia nei Balcani*, Roma: Tipografia dell’Unione editrice, 1913; M. Govi, *Il socialismo internazionalista e la guerra italo-balcanico-turca*, Modena, 1912; L. Lodi, *L’Italia e la guerra nei Balcani*, Roma: Tipografia Editrice Nazionali, 1915; L. Azzarita, “Gli Slavi della Balcania e l’Italia”, *Vita Internazionale*, Anno XVI, Milano, 1913, 430–433; L. Azzarita, “La questione albanese e le rivalità tra l’elemento teutonico e quello serbo”, *Vita Internazionale*, Anno XVI, Milano: 1913, 35–38; T. Scoccianti, *Appunti sul servizio di Guerra prestato nel Montenegro, Durante la Campagna balcanica, dall’ambulanza 29 della Croce rossa italiana (novembre 1912 – maggio 1913)*, Roma: Tip. E. Voghera, 1914; Viator, “Dalle guerre balcaniche all’ultimo piano germanico”, *Vita e Pensiero*, Vol. 2, 1916, 218–224; F. V. Ratti, *Albania e vita Albanese*, Firenze: Bemporad, 1915; Illyricus (pseud. di Eugenio Barbarich), *La guerra nei Balcani: la ripresa della guerra: la guerra tra gli alleati*, Roma: Rivista marittima, 1913; А. Ghisleri, *La guerra e il diritto delle genti secondo la tradizione italiana: Conferenza tenuta nel Teatro di Forlì il 3 Novembre 1912*, con appendice di note documentali, Roma: Libreria Politica Moderna, 1912; А. Caroncini, *L’Italia e la futura economia balcanica: contributi alla preparazione dei nuovi trattati del commercio*, Offic. tip. Bondoni di G. Bolognesi, 1913; F. Carli, *La ricchezza e la guerra*, Milano: Treves, 1915. Осим наведених дела, погледати најновију студију: О. Поповић, “Montenegro in Travel Accounts of Italian Authors in the Period of the Balkan Wars”, *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, Vol. 11, Num. 1, Emuni, (2018), 29–48. Бруно Барили, дописник *Трибуне*, објавио је књигу репортажа *Српски рајтови* (B. Varilli, *Le guerre serbe*, a cura di Giorgio Pellegrini, Roma: Editori Riuniti, 1993), који су преведени на српски језик. Б. Барили (прир. Ђ. Пелегрини), *Српски рајтови*, Нови Сад: Прометеј, 1996; Б. Барили, *Бишка код Мергара и Врањичија*, прир. М. Јелачић, Земун, 1913.

³⁹ Најцеловитију студију посвећену односу Италије према Балканском савезу, уз хронолошки приказ дипломатске активности италијанских дипломата на Балкану од 1878, дали су Антонело Бјађини и Алберто Бекерели. А. Biagini, *L’Italia e le guerre balcaniche*, Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2012. А. Becherelli, *Serbia e crisi balcanica (1908–1913), Il carteggio dell’adetto militare italiano a Belgrado*, Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2015.

⁴⁰ L. Albertini, *I giorni di un diario...*, 27–28. О италијанским дописницима на Балкану: G. Licata, *Storia e linguaggio dei corrispondenti di guerra...*, 94–99.

⁴¹ “La questione balcanica e l’Italia”, *Corriere della Sera*, 315, 12. novembre 1912, 1–2.

⁴² Један од првих скупљених извештаја/репортажа објавио је још 1913. новинар Еуђенио Гварино (Eugenio Guarino, 1875–1938) за социјалистички часопис *Avanti!* (*Nei Balcani durante la guerra: lettere dal Montenegro, dalla Serbia, dalla Bulgaria, dalla Rumenia, dalla Turchia*, con prefazione di Claudio Treves, Milano: Soc. Ed. Avanti, 1913). Своје дописнике током балканских ратова у државама Балканског савеза, првенствено у Србији и Црној Гори, имао је лист *Tribuna*, чији је дописник Бруно Барили (Bruno Varilli, 1880–1952), познати сликар и супруг сликарке Милене Павловић-Барили, од 1912. до 1915. боравио у Србији, сарађујући

да ставови листа не одударају превише од политике италијанске владе, многи уводни текстови тј. чланци објављивани у августу и септембру 1912. приступали су детаљно балканској проблематици. Лист је током целокупног трајања балканских ратова велику пажњу посвећивао бечкој политичкој штампи и реакцијама које су покрети трупа балканских народа код ње изазивали.⁴³ О блискости Србије и Италије у том времену упућују и похвалне речи листа према намери увођења италијанског језика у трговачке школе у Србији и министру Љубомиру Јовановићу, најзаслужнијег за тај чин.⁴⁴ Преносећи вест о смрти Милована Миловановића, једног од главног креатора српско-бугарског савеза, лист је истакао значајне појединости из његове биографије, хвалећи његову ученост, дипломатску вештину и способност да у Риму буде примљен срдачно.⁴⁵ Поводом доласка грофа Бертолда на преговоре у Сан

истовремено у *Corriere della sera* и *Il Resto del Carlino*. За *Il Secolo* дописник из Србије и Црне Горе био је Ђулио Барела (Giulio Barella), који је сарађивао у болоњском листу *Il resto del Carlino*, а био је главни дописник и за тршћански лист *Piccolo*. Други важан дописник са турско-балканског фронта који је често коментарисао Србију био је Капасо Торе ди Капра-ра Ђовани (Capasso Torre di Caprara Giovanni), који је под псеудонимом Ђубело Мемоли (Giubello Memmoli) објављивао репортаже у листу *Giornale d' Italia*; на истом фронту бора-вио је и Корадо Золи (Corrado Zoli), сарадник *Stampa* и *Secolo*. Леонардо Азарита (Leonardo Azzarita) био је дописник листа *Gazzetta di Venezia*, али је слао репортаже и извештаје у *Secolo*, *Messaggero*, *Piccolo*, *Corriere della Puglia*, пошто је од 1911. до 1915. путовао Балканом. Дописник листа *Messaggero* из Србије, ослобођене Вардарске Македоније (1912) и Црне Горе (1913) био је Итало Карло Фалбо (Italo Carlo Falbo), главни уредник (1909–1912) и угледни новинар. Дописник листа *Giornale d'Italia* из Рима на српском фронту био је 1912. године Исидоро Замполи (Isidoro Zampolli, 1867–1928). Значајне описе за *Giornale d'Italia* пружио је и Лучано Магрини (Luciano Magrini, 1885–1957), истакнуто име италијанског дописништва и новинарства, који је све до 1923. био лични Албертинијев повереник за питања спољне политике; у априлу 1913. боравио је у Албанији и поприштима Другог балканског рата; одређени публицисти оптужили су Магринија за хеленофилство и наклоност Турцима. Орацио Педраци (Orazio Pedrazzi) био је дописник листа *Telegrafo* из Ливорна. За торински лист *La Stampa* дописник из Цариграда од 1908. био је Вирђинио Гајда (Virginio Gayda, 1885–1944), који је коментарисао балканске догађаје, као истакнути познавалац историје балканских народа; у Скадру је у марту и априлу 1913. у име листа *Stampa* боравио и Франческо Саворњан ди Браца (Francesco Savargnan di Brazza, 1883–1964); дописништво са Балкана од 1907. у том листу обављао је и Родолфо Фоа (Rodolfo Foà), сарадник листа *Tribuna*, а као оснивач *Italia all'estero*, угледног научног часописа посвећеног проблемима италијанске емиграције и спољне политике, живо је пратио промене на Балкану, будући да је пре 1912. боравио у Македонији и Албанији. Ђузепе Бевионе (Giuseppe Bevi-one) био је такође дописник *La Stampa* и боравио је на Балкану 1912. године, а написао је студију о политичко-економском присуству Италије у Османском царству (*Italia e Asia minore*, Torino: Bocca, 1914), у којој је изложио погледе на Младотурску револуцију. Дописник најчитанијег тршћанског листа *Piccolo* из Србије током Првог балканског рата био је Марио Нордио (Mario Nordio); дописник листа *Mattino* из Напуља на Балкану Карло Скарфољо (Carlo Scarfoglio), док је Ело Луцато (Ello Luzzatto) извештавао за листове *Nazione* (из Фиренце) и *Gazzetta di Venezia*. Један део Нордијевих путописа из 1912–1913. могуће је пронаћи у књизи *Mario Nordio. Inviato speciale in Europa*, Istituto Giuliano di storia, cultura e documentazione, 1992. Искуства у балканским ратовима помогло је да у Првом светском рату дописник листова *Messaggero* и *Secolo* постане Иво Типико (1869–1923), српски књижевник италијанског порекла из Далмације, који је своја искуства објавио у књигама *Ујисци из рајна* (Београд: Portalibri, 2020) и *Из рајних дана (1912–1917)* (Крф: Министарство просвете и црквених послова, 1917).

⁴³ Вид. нпр: “La situazione giudicata a Vienna”, *Corriere della sera*, 277, 5. ottobre 1912, 1; “Il punto di vista austriaco. Le scarse probabilità di operazioni nel Sangiaciaco”, 279, 7. ottobre 1912, 1.

⁴⁴ “L’italiano in Serbia”, *Corriere della sera*, 71, 11. marzo 1912, 3.

⁴⁵ “La morte di Milovanovic presidente del consiglio serbo”, *Corriere della sera*, 182, 2. luglio 1912, 3.

Росоре са италијанским министром спољних послова Сан Ђулијаном, лист је позвао италијански државни врх да, уколико Аустроугарска одбије да поштује гаранцију свих европских сила о плану успостављања хришћанског гувернера Македоније, потребно је Италију окренути принципу *Балкан балканским народима* (*Balkan ai popoli balcanici*) који „је сваки италијански министар спољних послова до сада заговарао”, наглашавајући инструментализацију албанског народа од стране Беча за ширење на територију Македоније, Епира и Старе Србије.⁴⁶ Све до новембра 1912, лист је криво Европу што се „залуђивала да може постићи *status quo* обостраним подржавањем Турске, Аустрије и Русије”, пошто се европска политика „преварила у прецењивању турске војне моћи, тежећи нејасном и одуговлаченом рату у којем неће нико победити”, а то се показало неуспехом.⁴⁷

Вести посвећене Србији и Црној Гори и току балканских ратова можемо поделити по различитим категоријама, од којих ћемо истаћи тематску поделу на геополитичке анализе и политичке коментаре, рубрику дневних и тематских вести, и репортаже. Свакодневно извештавање отпочело је 2. октобра 1912, али је већ у септембру сијасет текстова апеловао на очување мира, избегавање ратне опције, као јединог решења за план административних реформи у три вилајета (Косовски, Битољски, Солунски), уз анализу и описе турских насиља. Непосредно уочи сукоба, лист доноси детаљне информације о војној снази чланица Савеза⁴⁸ и фотографије главнокомандујућих армија.⁴⁹ Подвучено је да су турско-арнаутски масакри хришћанског живља у Беранама, о којима је извештавало дописништво *Corriere delle Puglie* из Подгорице, варварски чин; пратећи коментар био је да су „четворицу хришћана зауставили неки Арнаути који су им пред очима турских војника везали руке и ноге, бацивши их на земљу и позвавши их да се одрекну вере. Пошто су они вапили за милошћу, притом се опирући, ови су им одсекли главе ударцима секирама и тако окрвављене разносили градом”; описана су и убиства Срба у Бјелом Пољу и покољ 40 жена.⁵⁰ Занимљив је став да „бугарско-македонско” решење Македоније „више одговара Русији од аустријско-албанског”.⁵¹

⁴⁶ “Il convegno di San Rossore e le complicazione balcaniche”, *Corriere della sera*, 294, 22. ottobre 1912, 3.

⁴⁷ “L’unico assetto possibile per la penisola balcanica”, *Corriere della sera*, 304, 1. novembre 1912, 1.

⁴⁸ Први извештај о бројности војних трупа, уз кратка обавештења о начинима регрутације, карактеру војне службе и плановима распореда трупа, објавио је Ђорђо Бомпиани (Giorgio Bompani) 3. октобра, процењујући да ће Турска мобилисати 500.000, Бугарска 280.000, Србија и Грчка 120.000, а Црна Гора 37.000 војника. “Come sono composti i eserciti che si stanno concentrando”, *Corriere della sera*, 275, 3. ottobre 1912, 2. Војним аспектима рата Бомпиани се бавио и у тексту “La distribuzione delle forze armate nella penisola balcanica”, који је објављен 12. октобра 1912.

⁴⁹ “I condottieri degli eserciti balcanici”, *Corriere della sera*, 275, 3. ottobre 1912, 2.

⁵⁰ “Orribili particolari sugli ultimi massacri di Berana”, *Corriere della sera*, 249, 7. settembre 1912, 3; “La ripresa della rivolta deliberata dai capi? I massacri dei Serbi”, 253, 11. settembre 1912, 3. Када је реч о Турској, немали број прилога коментарисао је са несимпатијом злочине против нетурског становништва у Македонији и Старој Србији. Вид.: “A che mira la Turchia”, *Corriere della sera*, 219, 8. agosto 1912; “Invasione turca in territorio montenegrino”, *Corriere della sera*, 216, 5. agosto 1912, 1.

⁵¹ “Austria e Russia e punti del loro dissenso”, *Corriere della sera*, 270, 28. settembre 1912, 1.

У редовној рубрици *Dalla Serbia* преношене су званичне изјаве најзначајнијих политичких представника Србије. Када је лист пренео да је Пашић изјавио да „Драч није искључиви циљ српске политике, већ питање о којем треба расправљати”, и да Русија не стоји иза тога, његов разборит став је похваљен.⁵² Од почетка сукоба прате се вести са попришта борби, дипломатски преговори, придаје важност питању острва у Егеју и Дарданелима, турско-бугарском сукобу, Солуну и операцијама у Тракији. Лист је тврдио да је Бугарска највише заинтересована за успостављање административних реформи у Македонији и да се налази „наспрам Европе која је у противречности сама са собом због неподобности средстава за одржавање мира”.⁵³ Често питање у овом периоду било је и то како ће Србија добити излаз на море а да не наруши неповредивост „интересне сфере” и „пролаза” Аустроугарске ка Солуну, те да ли ће Двојна монархија да остане по том питању неутрална.⁵⁴

Лист је свакодневно извештавао о свим најважнијим биткама и кретањима српске и црногорске војске, аплаудирајући дефинитивном слому Турске у Европи. Доносе се вести о освајањима Куманова, Скопља, Берана, Метохије, Старе Србије, Прилепа, Пећи, Битоља, Митровице, али и турско-бугарским и грчко-турским сукобима, поготово о опсади Једрена. Специјални извештачи постоје у главном граду сваке од зараћених земаља. Србија није изричито споменута у критици односа који је главни штаб бугарске армије показивао према италијанским ратним кореспондентима, којима је било забрањено да воде слободну комуникацију (писма и пошта су им били пресретавани), али је пренео жалбе дописника Фалба из листа *Messagero*, који се налазио у Врању.⁵⁵ Већ 21. октобра 1912. истиче се да ће судбина хришћана из Косовског, Битољског и Солунског вилајета, уколико Турска победи, бити слична судбини скорашњих „покоља Бугара и Јермена”.⁵⁶ Срби, Бугари и Грци, за разлику од Албанаца, немају за циљ да се територијално увећају на оном простору који, попут њих, и Албанци својатају, већ желе да имају онај ниво аутономије који им омогућава заштиту од турских репресија. Истовремено је текла критика „дволичног” односа Беча према Албанцима.⁵⁷ Прелазак 150 километара од Призрена до Љеша у новембру 1912. по „каменитом терену без стаза” и температури 14 степени испод нуле извештач је испратио коментаром да „сличан војни подухват Срби нису никада направили, те да у томе никада не би успели да нису имали албанске водиче”.⁵⁸

Италија мора пронаћи пут компромиса са ојачаним балканским државама, нарочито штитећи економски суверенитет Србије.⁵⁹ Лист је критико-

⁵² “L’ autonomia albanese e le Potenze”, *Corriere della sera*, 332, 29. novembre 1912, 1.

⁵³ “Quale è la politica dell’Austria? L’ assetto dei Balcani e la pace europea”, *Corriere della sera*, 303, 31. ottobre 1912, 2.

⁵⁴ “Qual è la politica dell’ Austria? L’ assetto dei Balcani e la pace europea”, *Corriere della sera*, 303, 31. ottobre 1912, 2.

⁵⁵ “Riviste e giornali”, *Corriere della sera*, 310, 7. novembre 1912, 3.

⁵⁶ “Il convegno di San Rassore e le complicazioni balcaniche”, *Corriere della sera*, 294, 22. ottobre 1912, 1.

⁵⁷ “Il convegno di San Rassore e le complicazioni balcaniche”, *Corriere della sera*, 294, 22. ottobre 1912, 1.

⁵⁸ “La marcia dei Serbi da Prizrend ad Alessio”, *Corriere della sera*, 326, 23. novembre 1912, 1.

⁵⁹ Лист је у овоме имао подршку *Трибуне*. “Lo sbocco nell’ Adriatico favorito dalla politica dell’ Italia. Un articolo ufficioso romano”, *Corriere della sera*, 314, 17. novembre 1912, 1.

вао намеру Аустроугарске да путем спајања Србије и Црне Горе у једну царинску зону под њеним протекторатом спречи излазак Србије на Јадранско море и добијање луке, залажући се за јаче посредовање Италије у преговорима Србије и Бугарске око српских захтева за излаз на Јадрану, од којих је лист највише преферирао Сан Ђовани ди Медуу, много више него Драч.⁶⁰ Српској експанзији на Јадрану Аустрија је супротстављала Црну Гору и црногорске претензије на море између Бојане и Белог Дрима, што је осуђено као неприципијелна политика, јер се ради о „намерном конфронтирању интереса држава истих по етницитету”, при чему је у истом тексту примећено будуће југословенско уједињење: „ко каже да се Срби из Црне Горе не би једног дана ујединили са Србима, Хрватима и Словенцима из Двојне монархије, ако ови стекну статус као Мађари”.⁶¹ Велика Албанија осуђена је као пројекат, али се подржава идеја да Драч припадне Албанији; чланак од 3. јануара 1913. појашњава „да ће по аустро-угарском плану стварања *Велике Албаније*, територија Македоније увелико прећи Охрид и доћи до Битоља” и „ући у срце Македоније”.⁶² Територија северно од Белог Дрима такође је албанска, али припадање те области некој другој држави не ствара оне проблеме као поседовање Драча. Аустроугарска и Румунија, по писању *Коријере*, прекидају територијални континуитет Русије са словенским државама на Балкану.⁶³ Сидни Сонино је сматрао да уколико Србија не може добити луку, има право да се железничком мрежом повеже са неком луком која не мора територијално да јој припада, али је пожељно да има слободу економске трговине, при чему Италија треба да се укључи у градњу пруге Драч–Битољ и Валона–Солун; Сонино је истакао и да је рат у Либији допринео избијању рата на Балкану, указујући балканским народима на унутрашњу слабост Турске и неслагање између њеног старог и новог режима.⁶⁴ Лист је као важан назначио и став *Трибуне* да је Србија, за разлику од Црне Горе, „опремљена много јачим средствима за улагање у поморске снаге”, али да јој не одговарају пружене гаранције, уз констатацију да ће питање српске луке на конференцији амбасадора у Лондону, која је отпочела с радом 16. децембра 1912, бити међу првим расправљано.⁶⁵ Без железничке мреже и финансијске помоћи европских сила, Албанија неће бити ни „више ни мање витална”, без обзира да ли има Скадар и Сан Ђовани ди Медуу под својом контролом; „тој малој држави (Црној Гори)

⁶⁰ “L’Italia e la questione balcanica”, *Corriere della sera*, 315, 12. novembre 1912, 2; „La politiche che si impone”, 318, 15. novembre 1912; “Le questioni diplomatiche suscitate dalla guerra balcanica. L’atteggiamento dell’Italia”, 319, 16. novembre 1912, 2; “I termini della contesa. I punti risolti e quelli da risolvere”, 320, 17. novembre 1912, 2; Вест од значаја било је и предавање индустријалца и привредника Чезареа Марангонија (Cesare Marangoni) „Италијански посао и Балкан”, у коме је истакао да је поседовање слободне трговачке луке Србије на Јадранском мору од виталног значаја за Италију. “Il lavoro italiano ed i Balcani”, *Corriere della sera*, 362, 30. dicembre 1912, 5.

⁶¹ “Il compito dell’ Italia. Pacificazione e accomodamento”, *Corriere della sera*, 328, 25. novembre 1912, 1.

⁶² “Perché la Turchia ha cominciato a cedere. L’ insuccesso delle pratiche di mediazione”, *Corriere della sera*, 3, 3. gennaio 1913, 1.

⁶³ “La politica dell’ Austro Ungheria di fronte alla Serbia e al Montenegro. Perché non vuole lo sbocco della Serbia nell’ Adriatico”, *Corriere della sera*, 320, 23. novembre 1912, 1.

⁶⁴ “La questione libica e questione balcanica”, *Corriere della sera*, 337, 4. dicembre 1912, 1.

⁶⁵ “L’ atteggiamento dell’ Italia nella questione albanese e in quella del porto serbo”, *Corriere della sera*, 338, 5. dicembre 1912, 1; “Il porto serbo e la questione dell’Albania al convegno degli Ambasciatori”, 349, 16. dicembre 1912, 1.

биће тешко да одржи независност ако јој не буде допуштено проширивање до Белог Дрима”, при чему је наглашено да се подржавају политичка, а не етничка решења. *Коријере дела Сера* приговарао је да је рат на Балкану замисљен као „семе будућих сукоба” у име Бизмаркове политике која сноси кривицу за гурање Аустроугарске према Егејском мору и одузимање права Русији да се меша у балканску политику; осим тога, веровало се да се мирна територијална подела Македоније не може извршити.⁶⁶ Ток Лондонске конференције, од децембра 1912. до фебруара 1913, праћен је свакодневно; лист је опомињао да су захтеви да се Аустрији преда Ловћен претње сувереној држави коју ће подржати Русија.⁶⁷

Коријере дела Сера имао је и важну улогу као медијатор у ширењу истинитих вести. Пример за то могу бити информације које су стизале из Лондона у вези са дезинформацијама агенције Ројтер да ће Црна Гора захтевати од Србије препуштање Призрена, што је узбунило београдску штампу.⁶⁸

Велика пажња посвећена је албанском питању. У много наврата лист је показивао своју нескривену симпатију према албанском националном питању и његовом очувању. То је дошло до изражаја када је лист одбацио, наводећи у целини Пашићеве наводе, његову констатацију да Албанија треба да буде подељена између Србије и Грчке, називајући такву политику проблематичном; ипак, указано је на значај Пашићеве изјаве да Србија не жели царинску унију са Аустроугарском.⁶⁹ Још 1. јуна 1912. оштрим речима је истакнуто да ће Турска, „лишена филозофије, уметности, политике”, бити поражена од балканских народа које не треба „успоравати”; Србија је упозорена да се не шири на рачун Албаније; Албанци морају да имају државу и словенски народи на Балкану, попут Срба и Бугара, с тим морају да се помире.⁷⁰ Одбацујући као непроверене тврдње да су Срби у септембру 1913. чинили мучења албанског живља, лист је у октобру објавио да налази разумевање за албанске избеглице из српских војних области у Албанији, саветујући владу у Београду да одустане од насилних измена Лондонског споразума и да њене јединице

⁶⁶ “Un dilemma all’ Europa. Il problema della pace per l’Italia”, *Corriere della sera*, 274, 2. ottobre 1912, 1.

⁶⁷ “Problemi e dubbi del momento”, *Corriere della sera*, 359, 27. dicembre 1912, 1.

⁶⁸ “Avvisaglie di discordia fra gli Alleati per la spartizione”, *Corriere della sera*, 22, 22. gennaio 1913, 1.

⁶⁹ Осуђене су тврдње да Албанци нису способни за самосталну управу, а Србији је граница постављена на Белом Дриму: *Балкански народи нису оћичели рај да би освајали народе који им ећички не ћрипадају, нећо да би ослободили своје сународнике ћоћичињене Турцима. (...) Србија захћева луку на Јагранском мору, али она може бити само северно од ћока Белог Дрима. Ова река је ћраница са Албанијом. Поћребе Србије за изласком на море имале су дубок разлоћ, щћавише, рећи ћемо, айсолућино оћравдан разлоћ, нарочийћо онда када је Србија од Црне Горе била щерийћоријално одвојена и када нису деловали остварљиво ћланови о сћварању балканске федерације и царинске уније, који сада сћћоје у ћлану Балканскоћ савеза. Са щерийћоријалним ћрићајањем Црне Горе Србији, Конфедерацијом, царинском унијом, Србија би, чак и да не добије власћийћу луку на Јагранском мору – иако може да је сћекне – усћела да задовољи своје економске ћоћребе ћосредсћивом црноћорских лука, ћри чему би и дррчи ћоморски ћућтеви на исћоку и јућу за њу, онда, били оћворени. (...) Албанија која ћрићада Албанцима не смећа лећийћимним асћирацијама Србије* (прев. аут.). “Come il conflitto potrebbe allargarsi. Questione albanese e unione doganale”, *Corriere della sera*, 312, 9. novembre 1912, 2.

⁷⁰ “Il programma italiano nella questione orientale. I Balcani ai popoli balcanici”, *Corriere della sera*, 305, 2. novembre 1912, 2. “L’ora storica”, *Corriere della sera*, 308, 5. novembre 1912, 1.

напусте територију друге државе.⁷¹ Током читавог трајања сукоба, лист је подржавао формирање независне албанске државе, у име цивилизацијских европских вредности, као гаранција будућем миру и напорима да се један велики народ извуче из стања „варварства”. Занимљиво је да ће почетком маја 1913. лист заговорати интернационализацију Албаније, одбијајући наводе да ће „привремена или стална окупација Валоне и јужних делова Албаније”, која је у току, допринети просперитету Италије.⁷² Питање масакра над албанским становништвом великим делом поклопило се са извештајима које је влади у Риму слао Карло Папа (Carlo Papa), тадашњи италијански војни аташе у Београду, који је у марту 1913. посетио Битољ, Урошевац, Вардарску Македонију и Метохију.⁷³

Срж политичких коментара била је непрекидна бојазан за исхитрене потезе и одлуке Аустрије, која је према Србији постављала „сумњиве и нејасне” гаранције. У току трајања преговора изнето је мишљење да Срби, и поред 50.000 српских војника присутних у Тракији, неће инсистирати на томе да Бугари нападну Цариград, што је произлазило из тумачења да ће их у томе омести компликована и нерешена ситуација у Скадру, северу Албаније, Драчу, Сан Ђовани ди Медуи и обали Јадранског мора.⁷⁴

Занимљив је став Луиђија Луцатија (Luigi Luzzatti, 1841–1927), дугогодишњег сарадника, министра финансија и истакнутог политичара, који је 27. децембра написао да се више не може веровати „Младотурцима, који су цео свет обманули својим памфлетима о демократији”, снажно агитујући за народе Балкана чије се „здраве тврдње не могу ничим спречити”; отворено је подржао ратне циљеве Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе, позивајући европске владе да им помогну.⁷⁵

Италијанско-српски односи нису увек осликавани идеално и често се лист, уколико изричито није демантовао, позивао на тумачење догађаја које су пружали други листови, као што су *Giornale d' Italia* и *Tribuna*. Као пример за то може да послужи пресретање италијанског трговачког пароброда

⁷¹ “I consigli alla Serbia e la situazione interna albanese”, *Corriere della sera*, 290, 17. ottobre 1913, 1.

⁷² “La miglior soluzione”, *Corriere della sera*, 127, 8. maggio 1913, 5.

⁷³ Карло Папа (Carlo Papa) у извештајима влади у Риму (*Notizie relative alla guerra serbo-turca dell' autunno 1912*, поглавље *Circa massacri e crudeltà commesse dai serbi*, извештај од 1. јануара 1913; *Notizie relative alla guerra serbo-turca del 1912–1913*, извештај од 3. априла 1913) није негирао да су злочини над албанским становништвом чињени од одређених одељења српске војске у областима западно од Призрена и ка Јадранском приморју, али их је видео као део већих сукоба, а не свесне намере да се уништи један народ, те није пренаглашавао њихов значај. Истицао је, међутим, да су Бугари чинили злочине у области Сереса (Сера), Струме и Солуна. Папа је стекао утисак да је Албанце рат много мање наумио него што се представља, и да су области око Куманова и Битоља услед ратних дејстава претрпеле више штете него области на Косову и Метохији. Урошевац (Феризовић), који је према писању неких аустријских листова био „потпуно уништен као казна за издају његових становника – почетне симулације предаје, а затим изненадног отварања ватре на српске трупе” – заправо је био очуван; Папа је истакао да је „већина кућа остала нетакнута”. Папа је у марту 1913. боравио и у Митровици, обишавши штаб српских трупа, али и области око Призрена. А. Becherelli, *Serbia e crisi balcanica...*, 175–177, 195–196.

⁷⁴ “Problemi e dubbi del momento”, *Corriere della sera*, 359, 27. dicembre 1912, 1.

⁷⁵ L. Luzzatti, “La diplomazia europea ha ritrovato sè stessa?”, *Corriere della sera*, 359, 27. dicembre 1912, 1.

Kaprera у луци Драч, 30. децембра 1912, од стране команданта српских трупа у Драчу, које је послужило као критика да се „одбрана српских интереса у међународном праву спроводи пажљиво и озбиљно”, и да се не чине исхитрени поступци, без консултације влада укључених страна, будући да је брод служио као комуникација са италијанским конзулатом у Драчу; познато је да конзул Долфини није хтео да се повинује српским наредбама.⁷⁶ На вест да би црногорски делегати тражили Ђаковицу на Лондонској конференцији од Србије, дописник из Београда прокоментарисао је да Балкански савез није у стању да изглади све неусаглашености, упркос „савреном међусобном разумевању”.⁷⁷ Извештач из Београда тврдио је да је „почетком фебруара, опште уверење било да до рата неће доћи, и да ће бити локализован”.⁷⁸

Коријере дела Сера активно је пратио сукобе око Скадра од обнове оружаних дејстава 8. фебруара 1913, коментаришући новонастале политичке проблеме. Династија Петровић може да изгуби власт у Црној Гори уколико јој Скадар не буде припао, пошто је идеја о муслиманском принцу за Албанију одбачена јер би то представљао „исламски центар на већински хришћанском Балкану”.⁷⁹ Извештавало се о освајању Блатоје крај Брдице и 24.000 српских војника који су помагали Бугарима у Једрену. Присуство торпедњаче *Hamidié* у Бару такође је изазивало бојазан од шире ескалације сукоба.⁸⁰ Бојазан због положаја католичких монахиња у Скадру приликом бомбардовања није подразумевала оправдање насилне политике Двојне Монархије према Србији и Црној Гори, која је хтела да се окористи правом протектората над католицима у Албанији.⁸¹ Крајем марта отпочело је „бомбардовање без милости управљено на цркве, џамије, болнице и здања са истакнутим заставама Црвеног крста”, када је уредништво подржало заједнички потез италијанске, руске, и аустроугарске дипломатије да се бомбардовање града привремено обустави док се градско становништво не евакуише.⁸² Одбацујући идеју да се испровоцира рат са Црном Гором, апеловало се на разборитост Србије да због „угрожености већ стечених територија и добијене Ђаковице не инсистира на продужетку рата, од којег су Срби уморни”, указујући поново на опасност од изоловане акције Аустрије.⁸³ Лист је осудио вишемесечну

⁷⁶ “Un incidente a Durazzo fra i serbi e la nave Caprera”, *Corriere della sera*, 363, 31. dicembre 1912, 2. “Lagnanze serbe circa il console austriaco di Durazzo”, *Corriere della sera*, 2, 2. gennaio 1913, 2.

⁷⁷ “Avvisaglie di discordia fra gli Alleati per la spartazione”, *Corriere della sera*, 21, 21. gennaio 1913, 6.

⁷⁸ “Momentanea rinunzia bulgara all’aiuto dell’ esercito serbo”, *Corriere della sera*, 34, 3. febbraio 1913, 6.

⁷⁹ “L’ Europa e l’Albania autonoma. I gravi problemi dell’assetto del nuovo stato”, *Corriere della sera*, 57, 26. febbraio 1913, 1.

⁸⁰ “Le truppe serbe ritirate dal litorale di Durazzo per la minaccia dell’ ‘Hamidié’”, *Corriere della sera*, 72, 13. marzo 1913, 1; “L’ Hamidié davanti Antivari. Sessanta serbi tra morti e feriti nel bombardamento di San Giovanni di Medua”, 72, 13. marzo 1913, 7; “Il panico a Durazzo”, 72, 13. marzo 1913, 1, 7.

⁸¹ “L’ iniziativa dell’Austria e l’atteggiamento dell’Italia”, *Corriere della sera*, 80, 21. marzo 1913, 1.

⁸² “Un passo italo-russo”, *Corriere della sera*, 83, 25. marzo 1913, 1–2.

⁸³ “La situazione semplificata dopo l’ accordo per Scutari e Giacova. Le pratiche per la pace balcanica”, *Corriere della sera*, 82, 23–24. marzo 1913, 1; “Nessuna conferma a Roma. Le istruzioni al ministro d’Italia a Cettigne”, 83, 25. marzo 1913, 1.

опсаду Скадра, иако се указивало на апсурдност идеје да се град ратом одузима Црној Гори, ако јој буде евентуално припао.⁸⁴ Констатујући да Аустроугарска жели да стекне преовлађујући протекторат над албанским католицима, лист је позвао барона Сквитија, италијанског амбасадора на Цетињу, да код црногорске владе утиче да обустави опседу Скадра.⁸⁵ Тачно дефинисање граница на северу Албаније и компензације Црној Гори на десној обали Бојане и обронцима Тарабоша требало је бити одложено у име хитног спровођења одлука из Лондонског уговора, нарочито у погледу јужних граница Албаније, чијег су се одрицања Италијани плашили.⁸⁶ Осим тога, сматрало се да Црну Гору чека моменат „када се са речи буде прешло на спровођење одлука, из чега ће избити неслагање и хаос, из кога ће они (Црногорци, прим. аут.) профитирати”.⁸⁷ Тврдећи да Италија не може бити пасивни посматрач онога што се догађа, лист је одвраћао Аустрију од напада на Црну Гору правцем Котор–Ловћен, док год се не исцрпе све могућности за мирне преговоре, анализирајући могуће правце напада.⁸⁸ Гуљелмо Емануел је напомињао да ће „српска влада саветовати црногорску да се повуче из Скадра, по цену добијања компензација у околини Пећи и Санџачке области”, називајући застој у преговорима почетком маја 1913. „дечијом игром шаха”.⁸⁹ У априлу 1913. лист је детаљно извештавао о поморској блокади црногорске обале, заступајући став да краљ Никола не сме да абдицира, како не би дошло до уједињења Србије и Црне Горе због провокације ратом који жели Аустроугарска.⁹⁰ Пад Скадра лист није дочекао изненађено, иако је предлог био да се Црној Гори додели уска територија око десне обале Бојане и Тарабоша, које за „Албанију немају никакав значај”.⁹¹

Потпредседник црногорске скупштине Шћепо Мартиновић упутио је фебруара 1913. телеграм захвалности уредништву листа, због „залагања које показује за праведне црногорске интересе око града, који је Црна Гора предала у залог Венецији ради одбране од османских освајања”.⁹²

⁸⁴ Али ко би на себе преузео овај болни и опасни задатак њеновој освајања Скадра и њога да траг поврати од Црне Горе, изазивањем кризе која би резултирала сјајањем Црне Горе са Србијом и самим њим њојавом Велике Србије на Јаграну? (прев. аут.). “Austria e Russia d'accordo per dare Scutari all' Albania”, 72, 13. marzo 1913, 1; “La grande pericolosa prova dei popoli balcanici”, *Corriere della sera*, 108, 19. april 1913; 1.

⁸⁵ “La sorpresa a Roma per l' ultimatum austriaco al Montenegro. L istruzioni del ministro del Italia a Cettigne”, *Corriere della sera*, 83, 25. marzo 1913, 2.

⁸⁶ “La nuova intimazione per lo sgombero di Scutari”, *Corriere della sera*, 114, 25. aprile 1913, 1.

⁸⁷ “Il supremo obiettivo d' Europa”, *Corriere della sera*, 117, 28. aprile 1913, 1.

⁸⁸ “La mossa austriaca e la politica italiana. Le incognite del momento. Ora critica. Il dovere dell' Italia”, *Corriere della sera*, 121, 2. maggio 1913, 1.

⁸⁹ “L'intervento austriaco per la restituzione di Scutari. Scarse speranze londinesi”, *Corriere della sera*, 123, 4. maggio 1913, 7.

⁹⁰ “L'inutile resistenza del Montenegro”, *Corriere della sera*, 97, 8. aprile 1913; “Per la soluzione della questione di Scutari”, 100, 11. aprile 1913, 1.

⁹¹ Чланци су објашњавали да није немогуће да се дође до територијално-економске компензације на малом простору око Скадра, по сазнању да ће Црна Гора уступити град европским силама. “La transazione possibile e i pericoli d'un dissenso europeo”, *Corriere della sera*, 113, 24. marzo 1913, 1.; “Il fatto nuovo”, 122, 3. maggio 1913, 1.

⁹² “Un telegramma del presidente Martinović al Corriere della sera”, *Corriere della sera*, 54, 23. febbraio 1913, 5.

У Другом балканском рату *Коријере дела Сера* показује више разумевања за Бугарску него за Србију, макар у почетку. Лист је веровао у тврдње бугарске владе да је било предвиђено право на постојање новог споразума о обавезама проистеклим из уговора о савезу из априла 1912. (нарочито у погледу резултата ратних операција), и да српске аспирације на целу Вардарску Македонију нису оправдане. Најважнији коментар био је да Пашић погрешно истиче да је спорна територија она која обухвата област између Шар-планине, Родопа, Егејског мора и Охридског језера, јер „Бугари показују да то не одговара истини”, будући да су области око Кратова, Велеса, Битоља, Охрида територија која је стављена ван спора, док Бугари спорном облашћу сматрају Куманово, Скопље, Гостивар, Тетово. Друга Пашићева грешка је инсистирање на „обавези бугарске подршке за српску луку на Јадранском мору”, која „по Бугарима не постоји”, а трећа залагање за превласт српске народности у Македонији, која „није етнички исправна, јер иде у прилог Бугарима”.⁹³ Пожељно је да се Србија поштански, железнички и царински споји са Бугарском у унију и избегне конфликте у будућности, при чему је похваљен говор Иштвана Тисе о томе да Русија не може постати морални заштитник балканских народа.⁹⁴ Србија рачуна на подршку Русије, али Русија спада у државу која никада неће моћи да Србији преда само онај део територије који се сматра неспорним, већ читаву област, што ће неминувано довести до наставак непријатељстава.

Најзначајнији коментар поводом избијања Другог балканског рата објављен је 4. јула 1913. под називом „Братоубилачка борба” (*Lotta fratricida*). Ту је назначено да је „глупа рачуница Бугарске”, као и „ужас и лудост бескрајног ратовања”, омогућила бесмислено крвопролиће; бугарска кривица за рат није пренебрегнута.⁹⁵ Дописништво из Београда, уочи објаве непријатељских сукоба са Турском у фебруару 1913, одбацило је наводе о српско-бугарском спору, тврдећи да ће Срби задржати Битољ, те да се страхује од Велике Бугарске.⁹⁶ Посету генерала Паприкова Београду фебруара 1913. извештач је прокоментарисао тиме да „су две савезнице већ почеле да се свађају”.⁹⁷ Србија, за разлику од Бугарске, нема „лак папир за доказивање” српског етничког

⁹³ “I termini della contesa. L'errore della Serbia e la politica che più le converrebbe, *Corriere della sera*, 172, 21. giugno 1913, 2.

⁹⁴ *Рајн са Бугарском за Србију био би врло озбиљна неизвесница. Аустрија ће истражити све начине да јој сиречи, нарочито ако сила победница не буде успела да искористи плодове победе. Уколико се догоди да буде побеђена, изгубила би већи део добити сачењене рајом против Турске и остала би у великој мери умањена за пресвјез, како на Балкану, иако и међу српским савановничјим зависим од саме Монархије. (...) Размислили смо још с дубоким саосећањем, и Срби још знају; пожелели смо велику Србију независну и ослобођену било каквој економској и политичкој спољ; наша реч ће се Србима зајо приказати у искреном свејлу. Управо збој тога сматрамо да њихова истренујина политичка почива на дубокој ирецици* (прев. аут.). “I termini della contesa. L'errore della Serbia e la politica che più le converrebbe”, *Corriere della sera*, 172, 21. giugno 1913, 2.

⁹⁵ “La lotta fratricida”, *Corriere della sera*, 183, 4. luglio 1913, 2.

⁹⁶ “A quali patti Serbia aiuterà i bulgari in Tracia. La cessione di Monastir”, *Corriere della sera*, 31, 31. gennaio 1913, 2.

⁹⁷ “Il gen. Paprikoff a Belgrado, per i futuri confini serbo-bulgari”, *Corriere della sera*, 61, 2. marzo 1913, 1.

простора Македоније.⁹⁸ Придаје се више пажње сукобу у Македонији него оном у Добруци, делом због тога што су витални геополитички интереси Италије били више везани за простор Албаније и Македоније, уз наглашене бугарофилске ставове.

У августу 1913, позивајући се на *Самоуправу*, лист одбацује као нетачне наводе француске штампе да су се Срби окренули против Италије.⁹⁹ Српске тврдње око самосталне акције Италије за сепаратни мир Румуније са Бугарском нису желели да доводе у везу са писањем француске штампе, која је била непријатељски настројена према Италији.¹⁰⁰ Заузима се неутралан став и критикује преовлађујућа улога Беча и Петрограда на балканске народе јер је у јулу 1913. руски цар постао „доминантији фактор” у политици.¹⁰¹ Док се Србија позива да добро промисли вођење спољне политике, дотле се Бугарској саветује да остане „сусретљива”.¹⁰² „Балкански народи не смеју да преовлађују једни над другима, него да учвршћују и оснажују независност свих”, а највећа одговорност за спречавање сукоба лежи на руском цару. Непосредно уочи рата Србији се саветује да одустане од потенцијалног рата са дојучерашњим савезницима:

Македонија је, у границама о којима смо раније писали, бујарска, не српска; из тога разлога није могуће, с обзиром на то да је реч о једној етнички неумољивој борби, да Србија током облашћу доминира. Доминација Србије произишла би само као дело силе, коју иницијално је изнела, које би је изнутра ослабило и неизбежно изложило не далеким сукобима са Бујарском. Србија, ако добро размисли своју будућност, мора преиспитати да нема интереса да се заплиће у борбу која би могла означити њен пад (...) Југословенски народи морају да се увере да ће, уколико се међусобно не буду слајали, онај који ће из тога извући користи бити Аустроугарска (прев. аут).¹⁰³

Као афирмативна чињеница истицано је да је Русија, помажући словенским државама на Балкану својом уздржаношћу и спремношћу да им помогне у „остваривању победе” у договору са осталим европским силама, спречила Аустроугарску да се умеша у конфликт на страни Турске и изазове рат све до Егеја.¹⁰⁴ Нескривени напади на бугарофилију италијанске дипломатије, спутавање легитимних српских аспирација и оштри тонови појавили су се почетком августа 1913. на првим странама листа, као ударна вест. Уредништво је недвосмислено одбацивало оптужбе да не ради у корист Србије, не желећи да наруши афирмативан однос према Србима: тврдећи да су у Првом

⁹⁸ “La portata della nota bulgara per la smobilizzazione e l’arbitrato”, *Corriere della sera*, 170, 19. giugno 1913, 1.

⁹⁹ “La Franca in Oriente. Politica torbida”, *Corriere della sera*, 219, 7. agosto 1913, 1.

¹⁰⁰ “Le infondate affermazioni francesi”, *Corriere della sera*, 208, 27. luglio 1913, 1.

¹⁰¹ “La rivincita della Russia”, *Corriere della sera*, 194, 13. luglio 1913, 1.

¹⁰² “L’accomodamento possibile”, *Corriere della sera*, 173, 22. giugno 1913, 1.

¹⁰³ “I problemi dell’Oriente e le lentezze diplomatiche”, *Corriere della sera*, 179, 28. giugno 1913, 1.

¹⁰⁴ “L’azione della Russia nelle fasi pericolose della crisi balcanica”, *Corriere della sera*, 101, 12. aprile 1913, 1.

балканском рату Србија и Грчка имале много мање губитака него Бугарска, оштрим тоновима напада се „слепа” дипломатију Бугарске која није тражила пут споразума са балканским савезницима.¹⁰⁵ Одбијајући могућност ревизије уговора у Букурешту, лист истиче да је Русија желела да се Бугарској врати Кавала, а понавља да Македонија није насељена Србима и Грцима, него Бугарима.

Неспоразум око активности италијанске дипломатије у Софији и Букурешту пред потписивање мировног уговора узнемирило је српске опозиционе листове да Италија нема искрене намере према Србији. Српски лист *Правда* пренео је 28. јула 1913. чланак Тореа посвећен Италији и Србији, а дан касније и текст *Одбране из Италије*, где је нападнута „превртљива” италијанска политика. У Милану се оштро реаговало на оптужбе *Правде*, уз констатовање да је италијански отправник послова у Букурешту био само примопредајник бугарске ноте и да Италија није желела да Румунија, без Србије и Грчке, потпише мировни споразум са Бугарском, описујући такву реакцију штампе као гротескну.¹⁰⁶ *Коријере* је као „ограничене” одбацио наводе о томе да се Италија није залагала за српске ратне циљеве, да није критиковала у појединим тренуцима пасивно држање италијанске владе према Балкану, понављајући да је циљ листа, и већинске штампе у Италији – међу којима је *Коријере* по промовисању аспирација Србије предњачио – био да се спречи рат и успостави мир, што није подразумевало одустајање од оптужби на рачун Србије за „освајање југа Македоније, уместо севера и запада, који им припадају”, односно Бугарске за непопустљивост.¹⁰⁷ Бугарофилске тенденције дела италијанске штампе могу се приписати њеном опрезном настојању да се Сонинивој и Болитијевој влади, али и римској дипломатији с краја XIX века, сугерише на потенцијалног италијанског савезника на Балкану блиског Тројном савезу, чија војна моћ (у многим италијанским листовима пренаглашена), културна блискост са Русијом и политички утицај могу помоћи Италији у борби против Турске и грађењу чврстог система неутралних држава на Балкану.

Мировни уговор у Букурешту (10. август 1913) тумачен је као пауза у дуготрајним борбама балканских народа, при чему је подржано немачко и енглеско противљење ревизији уговора. Упади албанских комита на територију Косова и Метохије у септембру 1913. по потписивању споразума извештач је испратио објективношћу у којој је признао да „упркос недовољним информацијама, Албанија мора да интересује италијанску владу”, преносећи захвалност коју је београдска штампа показала према италијанском доприносу очувања мира и поштовању одредби Лондонског уговора, уз коментар да српска влада „не сме да се према албанском живљу понаша нехумано”.¹⁰⁸

¹⁰⁵ “Illusione bulgara e il rischioso gioco turco”, *Corriere della sera*, 202, 21. luglio 1913, 1.

¹⁰⁶ “L’azione dell’ Italia nella questione balcanica e le accuse di certi giornali serbi”, *Corriere della sera*, 206, 26. luglio 1913, 2.

¹⁰⁷ “Ciò che si dimentica a Belgrado”, *Corriere della sera*, 213, 3. agosto 1913, 1.

¹⁰⁸ “Gli albanesi respinti di là dalla frontiera, dopo un furioso scontro a Prizrend”, *Corriere della sera*, 277, 4. ottobre 1913, 1; “Amichevoli consigli italiani al Governo serbo”, 289, 16. ottobre 1913, 1.

III

Дирекција управе из Милана свим својим дописницима на Балкану обезбедила је значајну суму новчаних средстава за путовања и боравак у престоницама балканских држава.¹⁰⁹ Међу сарадницима који су писали репортаже и политичко-историографске есеје за *Коријере дела Сера* 1912–1913. истичу се многа утицајна имена италијанске културе, уметности, публицистике и политичких наука. У њих спадају Луиђи Луцати (Luigi Luzzatti), Вико Мантегаца (Vico Mantegazza), Луиђи Барцини (Luigi Barzini), Ђино Бери (Gino Berri), Гвелфо Ћивинини (Guelfo Civinini), Федерико Валерио Рати (Federico Valerio Ratti), Ренцо Ларко (Renzo Larco), Армандо Зенари (Armando Zenari), Андреа Торе (Andrea Torre) и др.¹¹⁰

Рати је био дописник *Трибуне* и *Corriere della sera*, а све три књиге које је написао до 1915. бавиле су се геополитичким темама Балканског полуострва.¹¹¹ Ренцо Ларко био је дописник из Цариграда и понекада је давао коментаре везане за Србију. Важну улогу имао је и Арналдо Фракароли (Arnaldo Fraccaroli), премда је он 1912–1913. био дописник са јужноалбанског фронта и из Валоне, састављајући путописе и есеје о Албанији.¹¹² О Србији је писао тек у Првом светском рату.¹¹³

Репортаже су се у већини случајева одликовале снажном нарацијом, допадљивим, читљивим стилем, упадљивим присуством мноштва података, историјских занимљивости, детаља, понекад и фотографија. Комбинација личних доживљаја и утисака са изношењем историјских чињеница и драматичних вести са фронта у сажетој форми почивала је на високом професионализму, а поклапала се са намером њихових аутора да о овом сукобу стекну што ширу и објективнију слику. Аутори бележе расположење међу војницима, описују битке, свакодневни живот, тежину ратне епопеје, политичку климу, кретање армија, географске пределе, водећи разговоре са министрима, војницима, резервистима.

Луиђи Барцини (Luigi Barzini, 1874–1947) био је један од најистакнутијих сарадника листа, велико име италијанске публицистике, колумниста, дописник из Кине, руско-јапанског и италијанско-турског рата у Либији, Мексика, фотограф, романсијер, писац репортажа, један од врхунских познавалаца културе и политике источних, азијских народа, Русије и Балкана. Барцинијеве прве колумне о Србији посвећене су политичким променама

¹⁰⁹ L. Benadusi, *нав. дело*, 214.

¹¹⁰ О дописницима на Балкану в.: L. Azzarita, “L’*homo novus*. Corrispondenti di guerra”, *Varietas rivista illustrata*, N. 112 (agosto 1913), Sonzogno 1913, 618–624.

¹¹¹ Федерико Валерио Рати преточио је своја искуства са Балкана у књигу *L’Adriatico degli Altri* (Firenze, 1915), где је описао своје путовање Јадранским морем, а нарочито Црногорско приморје, Скадар и Бар након балканских ратова. Пошто је у листу сарађивао у периоду 1912–1914, овај боравак допринео је да обликује своје ставове о Србима и Црногорцима, иако то нису били званични ставови листа. F. V. Ratti, *L’Adriatico degli altri*, Firenze: Bemporad, 1915; F. V. Ratti, *Romenia latina*, Firenze: Bemporad, 1915; F. V. Ratti, *Albania e vita albanese*, Firenze, Bemporad & figlio, 1915.

¹¹² U. Tegani, *Arnaldo Fraccaroli*, Milano: Modernissima, 1919, 35–36.

¹¹³ А. Фракароли, *Србија у свом џупећем рајуу*, Нови Сад: Прометej, 2017. Оригиналнo дело: A. Fraccaroli, *La Serbia nella sua terza guerra: Lettere dal campo serbo*, Milano: Treves, 1915.

изазваним Мајским превратом и сменом династије Обреновић. Сматра се да је допринео усавршавању новинарског језика.¹¹⁴ Барцинијев однос са Албертинијем био је динамичан и узбудљив, праћен привременим неспоразумима и краткотрајним нетрпељивостима, упркос томе што су се међусобно веома уважавали. Услед дугих путовања, бурних искустава са фронтима и из различитих делова света, детаљног рада на репортажама, тј. њиховој садржајности, избијала су повремена размимоилажења, о чему сведочи њихова интерна преписка.¹¹⁵ Иако је балканске ратове провео у Софији и Цариграду, фокусирајући се на турско-бугарски сукоб, о учешћу Србије није писао много.¹¹⁶

Иако је у Србији боравио кратко време (октобар 1912), путујући према Софији и фронту према Једрену, Чаталги, Кирк-Килису, Србија овом италијанском новинару није била непозната: он је боравио у Београду непосредно након Мајског преврата 1903. године, одакле је пристигао из Земуна, како би извештавао о крунисању краља Петра Карађорђевића. Његови извештаји имали су и књижевни карактер.¹¹⁷ Уочи доласка у Србију, боравио је у Солуну, који је био погођен оружаним нападима бугарских и других словенских комита на турске институције (нарочито Османску банку), и Серу, описујући Илиндански устанак.¹¹⁸ Боравећи у бугарском селу Градобор, надомак Солуна, написао је да се „бугарски, грчки и српски свештеници боре за жељени плен над сељацима”, да се „између себе мрзе, иако припадају истој религији и моле истог Бога на различитим језицима”.¹¹⁹ По боравку у Србији изнео је запажање да „покојни краљ Александар Обреновић није имао јасан пут политичког вођства, јер је изоловао Србију”, а да ће нова династија постићи „искупљење свих Словена који живе у Старој Србији и трпе масакре албанског становништва”, те да ће „државни удар, који је готово уништио прогресивне либерале, ојачати екстремну левицу” (тј. Радикалну странку).¹²⁰ Барцини је још у марту 1909, на изричиту одлуку Албертинија, боравио у Београду, како би испитао могућности рата.¹²¹ Барцинијеви извештаји нису били непознати српској штампи. О његовом стилу писања и начину преношења извештаја о Србији, током Првог светског рата, писали су *Београдске новине* и *Дело*. Овде наглашавамо да се Барцини у децембру 1912. жалио Албертинију због немогућности да буде ослобођен обавезе извештавања о ратним дејствима; желео је да пређе у Србију, Црну Гору и Албанију како би писао о психолошком утицају рата на сељаке, обичаје, војнике и становништво, сличне репортаже какве је слао из Јапана.¹²² У писму Албертинију указао је да је „путујући Балканом” увидео слепило италијанског политичког

¹¹⁴ M. V. Fornari Ćuković, “Influenza di Luigi Barzini nella lingua giornalistica italiana”, *Филолоџ, Часопис за књижевности, културу и културу*, VIII, бр. 15, Универзитет у Бањалуци: Филолошки факултет, (2017), 155–167.

¹¹⁵ Вид.: S. Colarizi, *Luigi Barzini: una storia italiana*, Venezia: Marsilio Editori s.p.a, 2017, 20–50.

¹¹⁶ Вид.: L. Barzini, “La nuova questione balcanica”, *Corriere della sera*, 113, 24. aprile 1913, 2; L. Barzini, “Il crollo del sogno bulgaro”, *Corriere della sera*, 221, 09. agosto 1913, 1.

¹¹⁷ L. Barzini, “Il nuovo re di Serbia”, *Corriere della sera*, 174, 27. giugno 1903, 2.

¹¹⁸ L. Barzini, “Nella regione della rivolta”, *Corriere della sera*, 144, 27. maggio 1903, 2.

¹¹⁹ L. Barzini, “Nella regione della rivolta”, *Corriere della sera*, 144, 27. maggio 1903, 2.

¹²⁰ L. Barzini, “Nell atesa del nuovo re”, *Corriere della sera*, 167, 20. giugno 1903, 1.

¹²¹ L. Albertini, *I giorni di un liberale...* 15. marzo 1909, 99.

¹²² E. Magri, *Luigi Barzini: una vita da inviato*, Firenze: Mauro Pagliai Editore, 2008, 176.

вођства и занемаривање снажења италијанских поморских снага на Јадрану, залажући се за одустајање од савеза са Аустријом.¹²³

Први краћи непосредни извештај који се тичао Србије дао је, у форми личног утиска за број 278, под насловом *Кроз два наоружана народа. Од аустро-српске границе до Софије* (*Attraverso due popoli in armi. Dal confine austro-serbo a Sofia*). Тај путопис неодољиво подсећа на путопис сличног наслова који је објавио Марио Нордио у листу *Piccolo*.¹²⁴ Описујући путовање железницом од аустро-српске границе до Софије, дао је кратак опис мобилизације и стања српске војске у Београду и Нишу:¹²⁵

Београдска станица била је прожејта злокобном ајмосфером најушћености, без иједној љућника, а њен љајо је деловао суморно и љусо; нији је ико изацао, нији ико ушао у наш воз, који превози само рајне дојиснике. Понеки службеници, уз љомоћ деце ојше-рећене вучом љошћанских колица, обављаше своју службу љихо, док је стјари љроседи љодофицир, једини љредстваник власији, шјејо. Исјред надстврешнице, у близини љерона, чејта резервистија љосложила је оружје. Били су обучени у народну ношњу, о коју су били закојчани шјеши регенци. Више се не виде униформе; овај скуј наоружаних, стјарих сељака великих бркова имао је суморни и љоносни израз. Град је са својим љусијим улицама и зајвореним кајијама деловао умривљен. (...) На љушћевима нејрекидни љролазак вајона и каравана стјоке у љрајњи водова и коњиче; изљега као да љрисусијвујемо великом љокреју народа. (...) У Нишу велико крејтање коња и људи; љросијрани шјашјори блистијају бело на љравњацама, а стјаница је љрејуна заузетих официра обучених у сивомасли-настије униформе. Овде се окуљјају љоследње љрује. Активна војска и војници љрве класе већ су далеко док ојромне нове касарне изљегају љразне, чак и без чувара на стјражарницама. Стјиче се ујисак да Србија у једном очајничком најору жршћује све и остјаје исирљена шћекујући у љишћини љрви љојовски ударац (прев. аут.).¹²⁶

У априлу 1913. Барцини је тврдио да је крај рата Бугарску, Србију, Грчку и Црну Гору затекао у односима удаљеног од „братског ентузијазма” са почетка сукоба.¹²⁷ Уочи потписивања споразума у Букурешту, у тексту *Суноврај бујарској сна* (*Il crollo del sogno bulgaro*) Барцини је напао бугарске политичаре Гешова и Данева за погрешно вођење спољне политике које их је довело до пораза, спомињући анимозитет између Срба и Бугара.¹²⁸

¹²³ L. Albertini, *Epistolario. Dalla guerra di Libia alla Grande Guerra...*, 174.

¹²⁴ M. Nordio, “Da Belgrado a Sofia”, *Il Piccolo*, 11247, 31. ottobre 1912, 1.

¹²⁵ L. Barzini, “Attraverso due popoli in armi. Dal confine austro-serbo a Sofia”, *Corriere della sera*, 278, 6. ottobre 1912, 1.

¹²⁶ *Исијо*, 1.

¹²⁷ L. Barzini, “La nuova questione balcanica. La spartazione delle conquiste”, 113, 24. aprile 1913, 2.

¹²⁸ Сви су се сложили да љолажу љрава на Бујарску. Ко би шјоме мојо да се усјрошћиви? Срби? Па било је довољно да будемо сведоци меланхоличне љараде српских дивизија, које кренуше да ојсегају Једрене и да чујемо изразе љрезира Бујара ујућене својим савезницима ља

Најтемељнији познавалац историје балканских народа, оријенталних студија, политичке и културне историје Јужних Словена био је историчар и публициста Вико Мантегаца (Vico Mantegazza, 1856–1934) који је дуго важио за највећег италијанског ауторитета у овим областима. Целокупни његов рад био је прожет изучавањем етнолошких, историјских и културних особености Балкана, али и Оријента уопште.¹²⁹ Целовити увид у његово познавање и анализу тока, исхода и важности балканских ратова може се стећи у делима *Албанија* (*L'Albania*, 1912), *Велика Бујарска* (*La Grande Bulgaria*, 1913) и у збирци есеја *Балкански рат* (*La guerra balcanica*, 1914), објављиваних у листу *Коријере*.¹³⁰ Есеј *Балкански рат* (*La guerra balcanica*, 1912) завршио је мацинијевском констатацијом да је Италија од свих држава прва „бацила рукавицу у лице монголским хордама утабореним у Европи”, олакшавајући рат словенским и хеленским народима и условљавајући њихов (турски, прим. аут.) изгон преко Босфора, због чега ће име Италије међу балканским народима бити „благословено у наредним вековима”.¹³¹ Као научник сарађивао је у многим италијанским научним часописима као што су *Nuova Antologia*, *Rassegna Contemporanea*, *Il Monitore del commercio*, *Rivista coloniale* и др. Размишљања о Македонији и Оријенту систематично је излагао још крајем XIX века, али и у делу *Macedonia* (1903); боравио је у Земуну уочи почетка борби 1912, а пропутовао је Софију и Београд у току 1913. О питању српске луке на Јадрану писао је још 1903.¹³² У чланку „Србија и њени

да разумемо како су Срби и даље смањрани љубићницима са Сливнице (прев. аут.). L. Barzini, “Il crollo del sogno bulgaro”, *Corriere della sera*, 221, 9. agosto 1913, 1.

¹²⁹ О Мантегаци погледати следећи рад: G. Mattioli, “Contribution du journaliste et publiciste Vico Mantegazza – la connaissance de l’histoire et des questions des pays de l’Europe du sud-est en Italie entre la fin du XIXe et le début du XXe siècle”, *Balcanica*, XXIV (1993), 87–100. Најважнији Мантегацини радови посвећени Балкану: V. Mantegazza, *Due mesi in Bulgaria: ottobre e novembre 1886: note di un testimone oculare*, Milano: Treves, 1887; V. Mantegazza, *Al Montenegro: note ed impressioni: agosto–settembre 1896*, Firenze: Successori Le Monnier, 1896 (*Ibidem*, Milano: Libreria editrice milanese, 1910); V. Mantegazza, *Macedonia: marzo–aprile 1903*, Milano: Fratelli Treves, 1903; V. Mantegazza, *La Bulgaria contemporanea: il risveglio di una nazionalità*, Milano: Società di guide ed annuari, 1906; V. Mantegazza, *La Turchia liberale e le questioni balcaniche*, Milano: Fratelli Treves, 1908; V. Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno secondo (1908)*, Milano: Fratelli Treves, 1908; V. Mantegazza, *Questioni di politica estera: anno quarto (1909)*, Milano: Fratelli Treves, 1910; V. Mantegazza, *La Rumenia durante la guerra balcanica*, Roma: C. A. Bontempelli, 1913; V. Mantegazza, *L'altra sponda: Italia e Austria nell'Adriatico*, Milano: Libreria Edit. Lombarda, 1906; V. Mantegazza, *La grande Bulgaria*, Roma: Bontempelli e Invernizzi, 1913; V. Mantegazza, *Il porto di Antivari: iniziative italiane al Montenegro*, Milano: Istituto Editoriale Italiano, 1919.

¹³⁰ V. Mantegazza, *L'Albania*, Roma: Bontempelli, 1912; V. Mantegazza, *La guerra balcanica*, Roma: Bontempelli, 1912; V. Mantegazza, *La guerra balcanica. Questioni di politica estera: anno otavo (1913)*, Milano: Fratelli Treves, 1914.

¹³¹ V. Mantegazza, *La guerra balcanica*, 1912, 56–57.

¹³² Мантегаца је у својој студији посвећеној Македонији, приликом боравка у Београду у пролеће 1903, чијим је новим европским изгледом био одушевљен, упознавши лично краља Александра Обреновића, писао о српској луци у Цариграду на чијем челу се налазио српски посланик у име аутономне Кнежевине Србије. Указао је на значај губитка права Кнежевине на њено коришћење после избијања Српско-турског рата 1876. За око му је запала личност капетана Франасовића, Србина католика, управника луке и оца генерала Драгутина Франасовића. Назначио је на значај питања Македоније и Старе Србије за Италију и стварања што шире аутономије те области, као и јачања Србије и Бугарске. Мантегаца је

савезници” (Serbia e i suoi Alleati) износио је запажање да ток рата није довео до цензуре штампе, и да је „нормално и природно” да Црна Гора страхује за губитак свих предности своје независности, утапањем у већу словенску државу, али да у Србији воља за остварењем тог великог идеала не постоји.¹³³ У другом осврту пише да би се „Србија осећала увређеном да примети како се у светској дипломатији третира на тај начин да се приказује како не нуди јемство за слободан развитак вероисповести на својој територији”, те да би Скадар услед деловања аустроугарских агената постао центар антисрпског деловања као и Скопље. Дотакао се и питања бискупских центара на Балкану; католици у Србији желе да се одвоје од клера који је непријатељски настројен према њиховој отаџбини, упозоравајући на могућност „језивог братског рата”. Верујући у вербалну размену мишљења министара две земље, Пашића је описао речима да „уме да се супротстави олуји”.¹³⁴ Занимљиво је да је (Angelo Pernice), који се у својој најзначајнијој студији позивао на резултате истраживања Мантегаца. Перниче је критиковао тзв. милитаристички начин управе новоосвојеним крајевима, оптужујући Србе за стравичне злочине према бугарском народу, али без знатне историографске грађе која би такву тезу могла да оправда.¹³⁵ Мантегаца је бранио албанску националност и албанско право на независну територију.¹³⁶ Подсећао је на учешће италијанских добровољаца из *Леије Гарибалдинске* у Црногорско-турском рату 1876. и италијански култ у Црној Гори.¹³⁷ Сматрао је да Битољ треба да припадне Бугарској, те да учествовање 24.000 српских војника у опсади Једрена и слање преко 60 топова бугарској војсци немају никакве везе са оптуживањем Бугарске да је крива за њено недавање подршке Србији поводом српског по-

---

лично упознао Хусеина Хилми-пашу, генералног инспектора балканских вилајета (1903–1908) у Скопљу, који га је уверавао у већинску мирољубивост албанског народа. Описао је путовање железницом од Софије, преко Ниша до Скопља и непријатан третман при уласку у Турску. У једном писму Албертинију из 1903, које је објавио у својој студији, описао је успостављање италијанског конзулата у Скопљу 1902. и тешкоће првог конзула Русија у обављању својих дужности, као и чињеницу да је конзулат био смештен у „кућицу” која није одговарала његовој намени, наспрам чега је стекао утисак да су конзулати Србије и Грчке били „палате у поређењу са нашим”. Росијев наследник био је Антонио Лука (Antonio Lucca), а његово „ношење феса” приликом дочека путописца, али и непостојање курирске службе у конзулату, неистакнутост италијанске заставе на конзулатском здању, продавање намештаја у тренутку појачаних тензија у граду и општа успореност у раду Конзулата наишли су на Мантегацине жестоке осуде; сличне критике поводом некомпетентности драгомана (тумача) у функцији представника (посланика) Италије упутио је и поводом посете италијанском посланству у Београду. V. Mantegazza, *Macedonia...*, 53–54, 62–64, 146–149, 300–305.

¹³³ V. Mantegazza, “La Serbia e i suoi alleati”, *Corriere della sera*, 82, 22. marzo 1913, 1–2; V. Mantegazza, *La guerra balcanica (anno ottavo)*..., 222.

¹³⁴ V. Mantegazza, “Lo sbocco al mare e la questione di Monastir”, *Corriere della sera*, 88, 30. marzo 1913, 2.

¹³⁵ Иако је дело објављено 1915. у контексту промењених међународних околности, Перниче је образлагао тезу да читава Македонија мора да се врати Бугарској, уз мноштво антисрпских ставова, опаски и историографских искривљавања. Аутора је питање Македоније навело да се запита „хоће ли Србија променити мишљење у тренутку када Аустријанци марширају према Ваљеву”. A. Pernice, *Origine ed evoluzione storica delle Nazioni balcaniche*, Milano: Ulrico Hoepli, 1915, 584.

¹³⁶ V. Mantegazza, “Gli stati balcanici e l’ Albania”, *Corriere della sera*, 299, 27. ottobre 1912, 5.

¹³⁷ “Note e ricordi”, *Corriere della sera*, 312, 9. novembre 1912, 3.

влачења из Драча, додавши да би интернационализација Солунске луке за балканску федерацију одговарала само Србији, а не и Бугарској, која је од свих држава у Првом балканском рату поднела највећи терет борбе.¹³⁸ Мантегаца је сматрао да вођама албанског покрета на северу Албаније и њиховој побуни, управљеној и против Срба, помажу аустроугарски агенти и конзули, и да је албанска грешка била окретање против хришћана 1878. Њихов циљ морао је бити усмеравање на борбу против Турака, а то их је спречило да постану „пета балканска сила“.¹³⁹ Истиче да је „Италија показала добру вољу у случају Призрена, Ђаковице и Пећи, признајући их као легитимне аспирације Србије“.¹⁴⁰ Тврдио је да су од свих етничких група у Старој Србији најугроженији и „најизмученији“ Срби; Србија је земља са јаким италијанским осећањима, што за „нашу (италијанску, прим. аут.) индустрију може бити одлична извозна станица“; опасност од панславизма и јужнословенског изласка на Јадранско море, чије негативне аспекте ширења и утицаја према Италији није умањено, видео је као мању претњу у односу на пангерманизам.¹⁴¹ Истицао је заслуге Српско-италијанског комитета (Comitato Italo-Serbo) са седиштем у Београду за две државе, залажући се за српско-италијанско пријатељство, које је отпочео Миловановић. Сматрао је да Срби греше што се позивају на ништавност ранијих споразума о подели Македоније са Бугарском, будући да осетљиво питање Драча, иако нема додирних тачака са обећаним територијама Бугарској, без основа постаје предмет спора две земље и оптужби да Србе Бугарска није подржала. Хвалио је племениту оданост савезничким војним циљевима, и српско слање војне помоћи Црногорцима; Црногорци и Срби припадају истом „стаблу народа“ које раздвајају две династије. Током боравка у Београду у марту 1913. похвалио је и оснивање Катедре за италијански језик и културу на Универзитету у Београду.¹⁴²

Гвелфо Ћивинини (Guelfo Civinini, 1873–1954) био је песник, путописац, новинар.¹⁴³ Од свих ратних дописника, провео је највише времена у Србији, али и Македонији, а 1913. године боравио је у Црној Гори. Најисцрпније је извештавао о напредовању српске војске кроз Косово и Метохију и области Старе Србије. У Србији је боравио и 1915. године. О боју код Мердара и Преполца извештавао је из Врања, преносећи вести о „арнаутској превари“ и обилазећи Ћеле кулу.¹⁴⁴ Више пута је тврдио да су насилни отпори Арнаутима

¹³⁸ “Le difficoltà della spartazione e l’ andamento della guerra”, *Corriere della sera*, 54, 23. febbraio 1913, 5.

¹³⁹ V. Mantegazza, *La guerra balcanica (anno ottavo 1913)*..., 111–112.

¹⁴⁰ *Исцџо*, 201.

¹⁴¹ *Исцџо*, 200.

¹⁴² V. Mantegazza, “Serbia e suoi alleati”, *Corriere della sera*, 81, 22. marzo 1913, 1.

¹⁴³ Био је утицајан књижевник, песник, новинар, драмски писац, авантуриста, публициста, од 1907. сарадник листа *Копијере гела Сера*. Један је од писаца либрета *La Fanciulla di West* за оперу Ђакома Пучинија, као и бројних романа и краћих прича. Заједно са Луиђијем Барцинијем, био је ратни дописник из Либије, балканских ратова и Првог светског рата, пет пута одликован. У Либију је 1911, 1912. и 1914. био слат са задатком да прати борбена одељења. Вид.: F. Del Beccari, “Guelfo Civinini”, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 26, (1982), [http://www.treccani.it/enciclopedia/guelfo-civinini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/guelfo-civinini_(Dizionario-Biografico)/). О Ћивининију в.: С. Merlini, *Ricerca sulle sue opere e sulla sua personalità*, Pedrazzini, 1966.

¹⁴⁴ У војној болници у Нишу Ћивинини је добио исказ о рањавању пуковника Милана Поповића (Лапски четнички одред, Моравска дивизија II), од кога је чуо причу о војном

последница „зверских покоља над српским, хришћанским живљем”, о чему је сазнавао из непосредних извора из Главног штаба српске војске, описујући гомилу турских и арнаутских заробљеника која је стизала у Врање.¹⁴⁵ Детаљно је описао железничку станицу у Куманову, околна села, сусрете са српским сељацима и војницима, преносећи утиске и доживљај о чувеној бици.¹⁴⁶ Извештавао је лист о српском освајању Македоније, Прилепа, Битоља. Боравећи у ослобођеном Скопљу, приметио је да је био заведен посебан режим који је свуда налазио скривено оружје. Поводом Кратовске битке написао је да су „као и обично, Турци и Арнаути опљачкали град пре него што су га напустили, кољући српске породице и палећи њихове куће”.¹⁴⁷ Присуствовао је свечаном уласку краља Петра у Скопље 2. новембра:

(...) Са великим самопоуздањем, српски народ је желећи рај најпаче најпријатеља о чијој снази се испредаше лејенде. (...) Поцијо је сишао из воза, Краљ је био свечано и симболички поздрављен; појом, идући за јаргом, прошао је кроз јрад између распоредених војника. У аутомобилу који је прашио његов, у коме је до себе имао генерала Пушника, било је његово двоје деце и ћерка Јелена, обучена у белу одећу болничарки Црвеној крсти. (...) Његова краљевина пронашла је границе исписане мачем Душана Силног. Може ли ико сада да очекује од ових победничких стројева да се врати пређеним путем и сјазом прекривеном толико крви, како би одустиали од онога што су с толиким жртвама и вредношћу узели у име цивилизације и правде? (прев. аут.)¹⁴⁸

Прилепску битку, коју је пратио из Скопља због узвишених положаја турских батаљона на планини Бабуни, Тивинини је упоредио са италијанском битком код Дерне.¹⁴⁹ Тивининијев дневник Битољске битке бележи дешавања од 16. до 21. новембра. Боравио је, заједно са новинаром дописником из француског листа *Matin* Матјеом и капетаном Маринковићем на попришту борби недалеко од Битоља, у селу Тополчани, у близини Прилепа, али и у селу Стари Српци.¹⁵⁰ Хришћанске гробнице у селу Вашарејца описао је као ниске и налик на арапске, напомињући да се „вод ратних дописника од Скопља

лукавству Арнаута у поменутој бици. G. Civinini, “La contrastata avanzata dai serbi tra battaglie, mischie e agguati”, *Corriere della sera*, 298, 26. ottobre 1912, 1; О бици код Мердара в.: С. Стојановић, „Битка код Мердара – почетне борбе за ослобођење Старе Србије у Првом балканском рату”, *The Battle of Merdare – the Initial Clashes in the Fight for the Liberation of Old Serbia, Косово и Метохија 1912–2012/Kosovo and Metohija*, 1912–2012, Филозофски факултет: Универзитет у Приштини, Косовска Митровица (2012): 729–751.

¹⁴⁵ G. Civinini, “Le stragi di Kumanovo”, *Corriere della sera*, 304, 1. novembre 1912, 2.

¹⁴⁶ G. Civinini, “La vendetta di Kosovo”, *Corriere della sera*, 317, 15. novembre 1912, 3.

¹⁴⁷ G. Civinini, “La battaglia di Kratovo. L’accerchiamento e la sconfitta delle truppe turche”, *Corriere della sera*, 312, 9. novembre 1912, 3.

¹⁴⁸ G. Civinini, “La consacrazione della conquista. L’entrata solenne di Re Pietro ad Uskub”, *Corriere della sera*, 313, 10. novembre 1912, 1.

¹⁴⁹ G. Civinini, “All’ arma bianca contro l’ artiglieria turca. Come fu conquistata Prilep”, *Corriere della sera*, 313, 10. novembre 1912, 1.

¹⁵⁰ G. Civinini, “Le terribili gloriose giornate dai serbi a Monastir. La lotta fra i monti e nella piana allagata sotto il fuoco di formidabili posizioni”, *Corriere della sera*, 330, 27. novembre 1912, 3.

до Прилепа смањио”; описао је и комите који су помагали српској војсци – „чудне врсте комита, са назаренским брадама, разбарушени, мутних очију, који су пристизали на својим малим коњима, пушака пребачених преко рамена”.¹⁵¹ По Ћивининијевом закључку, да Срби у Прилепу нису показали способност командовања и невероватну храброст Турци би сачували предност услед планинских предела, бујица и мочвара. Пожељно је истаћи његов коментар да је „српска артиљерија чудесна; у стању је да се такмичи са нашом; већу похвалу од ове нисам могао да учиним”,¹⁵² који је оставио присећајући се артиљеријских борби италијанске војске код Сиди-Месрија и Гаргареша у Либији. По уласку трупа у Битољ, боравио је и у селу Новак.¹⁵³ Занимљиво је да хрватски сликар и карикатуриста Јозо Кљаковић, који је једно време живео у источној Србији као учитељ цртања, у својим мемоарима спомиње познанство са Ћивининијем.¹⁵⁴ Други италијански дописник, листа *Giornale d'Italia*, и Ћивининијев колега био је Антонио Армандо Занети (Armando Zanetti), који је у Србији боравио од октобра до новембра 1912, али је због негативног писања о Србији у току рата био протеран из Призрена.¹⁵⁵

Утиске, запажања, лични доживљај Србије и српског народа и улоге коју она мора одиграти у затегнутом, ратом захваћеном геополитичком простору Балканског полуострва, Ћивинини је релативно опширно представио у својим путописним мемоарима и историјским есејима под насловом “Viaggio intorno alla guerra: Dall’ Egeo al Baltico (luglio 1915 – marzo 1916)”. Премда је по хронолошкој и тематској одредници и години издања ово дело писао након балканских ратова, нема сумње да су боравак у Србији 1912–1913. и искуства стечена у својству дописника *Коријере* значајно допринели обликовању изнесених идејама, политичким погледима и расположењу према зараћеним странама, посебно италијанско-словенским и аустријско-јужнословенским односима.¹⁵⁶ Боравећи средином јула 1915. у Нишу, у поглављу „Оболела Србија” (*Serbia ammalata*), излажући у кратким појединостима особености историјског развоја Србије, Ћивинини је изложио своје афирмативно тумачење учешћа Србије у Првом и Другом балканском рату, као и њен сукоб са Бугарском.¹⁵⁷ Ћивинини је у оптимистичном тону дочекао потписивање примирја у децембру 1912. у Београду:

*У министарствѣу сѣољних ѣослова намѣинуѣ је режим оѣре-
зности; измаѣлица која се оѣѣла на Сави и Дунаву блокира ѣоѣлед на
груѣу обалу; власници двоѣледа ѣрошљих дана уверавају да су видѣли
аустријске рѣѣимѣѣе како врше маневре. Пуѣѣници из Зѣмуна и*

¹⁵¹ *Истио*, 3.

¹⁵² *Истио*, 3.

¹⁵³ *Истио*, 3.

¹⁵⁴ J. Kljaković, *U suvremenom kaosu*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1992, 46, 72–75.

¹⁵⁵ “Un conflitto a Prizrend tra il console austriaco e soldati serbi”, *Corriere della sera*, 311, 8. novembre 1912, 1.

¹⁵⁶ G. Civinini, *Viaggio intorno alla guerra: Dall’ Egeo al Baltico (luglio 1915 – marzo 1916)*, Milano: Treves, 1917, 36–71. G. Civinini, “La fiera guerra serba. Grandi racconti d’umili testimoni”, *Corriere della sera*, 305, 2. novembre 1912, 3.

¹⁵⁷ G. Civinini, *Viaggio intorno alla guerra: Dall’ Egeo al Baltico (luglio 1915 – marzo 1916)*, Milano: Fratelli Treves, 36–37.

Панчева причају да су видели тојове ујерене према мосту на Сави. Ово је чудно: требало би, ваљда, да буде друкчије. Тојови који би преишли том мосту, налазили би се, ваљда, с ове сјране реке. Не верујем да је Аустрија при помисли да се на својој иериијорији шиии од српске инвазије. Извесно је да Аустрија врши раине ирипреме на граници са Србијом; неиресјано је то људима давала до знања. Онемоћућивши да буду ирмећени, окишила је тојовима и војницима све сјанице Ујарске и Хрвајске. (...) Чини се као да велики меафони преко Саве и Дунава урличу: Наоружавамо се! Ииак, Београд не показује да ја то много забрињава. Најроиш, нервози са грује сјране обале трад одговора смиреношћу за коју се не зна да ли је ближа јукој необавешћености или оштроумности... Једна врсиа размейљивости која одликује обе сјране за једне је била сасвим узнемирујућа, за грује умирујућа: да ли су ови груи били у ираву? Сасвим извесно (прев. аут.).¹⁵⁸

Косово и Метохија такође стичу свој значај. Ћивинини је у броју од 15. новембра 1912. под насловом „Освета Косова” (Vendetta di Kossovo) објавио живописну, узбудљиву, реалистичну репортажу са Косова и Метохије, Старе Србије и Македоније, области кроз које је путовао. Те репортаже прожете су сентиментално-романтичарским тоновима, авантуристичким стилем приповедања, пуним емпатије за тешке губитке српске војске и поново уздигнути национални понос Срба. Пружио је веродостојне описе српског, турског и ромског становништва, железничких станица, путева, цивила, официра.¹⁵⁹ Током боравка на железничкој станици у Табановцима и Куманову у новембру 1912, Ћивинини психолошки оцртава српску обичајно-духовну културу:

(...) Оно шиио су иеи векова Срби чекали осиварило се уираво овде: Кумановом је освећено Косово. (...) Пеи векова еиике јуне жесјокој и љуио бола иреносили су из нарашјаја у нарашјај завей освете. У иасијрским и сељачким домовима деца су одрасјала итрајући се кубурама и сабљама, док су увече, око оињишиа с ваишром, слейи јуслари и лушалице иевали јосјима о чину древних хероја, очеви синове учили да руководе сечивима, а жене се осмехивале. Дан освете је окаснιο. Турско јосјодсјиво, јохлеино, јнусно, сурово, све више се учвршићивало. Сеоским јуслама одвраћали су из изолованих минареија и великих касарних итрубе војника и јовици мујезина. Вера није зјаснула. Са граници мале краљевине (Србије, прим. аут.) ирејршиј аванјурисја бацило се на Сјару Србију, јоносеним иневом за борбу: сјраине ирејирке окрвавиле су села, јоново јоииваливши вековну мржњу (прев. аут.).¹⁶⁰

Ушавши у ослобођено Скопље, престоницу средњовековног српског царства, Ћивинини одушевљено описује позитивно расположење локалног

¹⁵⁸ G. Civinini, “Intermezzo di riposo a Belgrado”, 339, 6. dicembre 1912, 1.

¹⁵⁹ G. Civinini, “Vendetta di Kossovo”, 317, 15. novembre 1912, 3.

¹⁶⁰ Исиио, 3.

становништва, српску војску, а симболику ослобођења упоређује са уласком Италије у Триполи и тврди да су улице преплављене српским тробојкама.¹⁶¹ Након потписивања примирја у Лондону 1912, почетком децембра, Ћивинини пише да Шар-планина представља природну границу албанског и српског живља; запањен је да је армија генерала Јанковића прешла без већих проблема преко Шар-планине, „непроходне” зими, додајући како су виши разлози морали учинити „узалудним поклич српских ескадрила које су, силазећи одатле, ушле у море на коњима, поздрављајући га својим исуканим сабљама”.¹⁶²

Други балкански рат Ћивинини је пратио као дописник из Београда. Коментаришући 8. јула 1913. српску одбрану Штипа, назначио је да је цела територија од Вардара до Струме под контролом Срба, описујући колеру у бугарским редовима, као и то да ће главнина удара бити на Ћустендилу и Сливници, подсећајући читаоце да ће Срби, „као што су у октобру 1912. испевавали освету Косова, сада узвикивати да иду да освете Сливницу”.¹⁶³ Ћивинини је у јуну и јулу 1913. са великим занимањем пратио писање београдске штампе, *Вечерњих новостии*, *Одјека* и *Самоуправе*. Лист је у то време извештавао о муслиманским избеглицама из Македоније; занимљиво је да је дописник из Солуна објавио још 2. фебруара кратку вест о масовном „покрштавању” муслиманских породица у Македонији, као и томе да Албанци избегавају Србе.¹⁶⁴ Ћивинини је упечатљиву репортажу средином јула написао из Зајечара.¹⁶⁵ Улога Ћивининија била је да разувери српску јавност у неискрен став италијанске дипломатије према Србији поводом бугарско-румунских преговора. Боравио је у српској престоници 8. августа 1913. где је присуствовао масовном повратку рањеника са фронта, пружајући на увид читаоцима дирљиве, потресне и благонаклоне описе „болничарског” Београда на Теразијама, са здањима претвореним у болнице.¹⁶⁶

У време пада Скадра 24. априла, Ћивинини се налазио у црногорском селу Облика. Боравио је у Бару у априлу 1913, где присуствује застрашивању међународних поморских снага и блокади Црне Горе, а уз успорену телеграфску комуникацију преноси реакције становништва.¹⁶⁷ Приликом посете

¹⁶¹ G. Civinini, “Da Vrania a Uskub sull’ insanguinata via della guerra. Il campo di battaglia di Kumanovo”, *Corriere della sera*, 306, 3. novembre 1912, 7.

¹⁶² У истом тексту Ћивинини је изнео одређена етно-географска запажања о карти Велике Албаније. Тврдио је да се „словенска села мешају са албанским на Преспанском језеру”, приметивши да се „етнички чиста Албанија завршава равницом која иде од Призрена до Пећи”, и да у оба града већину чине Срби. Сматрао је да вароши попут Скопља не могу припасти Албанији, као ни Приштина, ни Куршумлија, где један део становништва ипак чине Албанци. Охрид је приписивао Албанији, али не и Стару Србију. G. Civinini, “Quale sarà l’Albania di domani? Una delimitazione imbarazzante”, *Corriere della sera*, 10. dicembre 1912, 5.

¹⁶³ G. Civinini, “Il piano d’ azione serbo per l’ invasione della Bulgaria. La marcia su Sofia”, *Corriere della sera*, 191, 10. luglio 1913, 1; G. Civinini, “Istip espugnata dai serbi. I bulgari incalzati da serbi e greci”, *Corriere della sera*, 191, 10. luglio 1913, 1.

¹⁶⁴ Orrori in Macedonia, *Corriere della sera*, *Corriere della sera*, 33, 2. febbraio 1913, 3.

¹⁶⁵ G. Civinini, „Sulle orme della guerra. Verso la frontiera”, *Corriere della sera*, 210, 29. luglio 1913, 3.

¹⁶⁶ G. Civinini, „Bandiere nere e bende bianche”, *Corriere della sera*, 220, 8. agosto 1913, 3.

¹⁶⁷ *Европа на њих уише њрџиом, уиозорава и њреџи. Балканско деџе, као џиџо је обичај у свакој деџеџта, не слуша и не обазире се. С груџе сџиране, њоџиџо има мало њџоџа џиџо може*

скадарском фронту, боравио је у селу Стодри, обилазећи обале Бојане и Брдицу, описавши гостољубивост српских и црногорских официра, као и херојство народа, док је са једног брежуљка посматрао ток борбе. Изненађен мирном равнодушношћу војника спремних да жртвују живот за ослобођење града, завршио је своју репортажу утиском да ће „упркос манама, из разлога наклоности, које буди овај малени и одважни народ, том народу више користити када буде прекинуо са борбама”.¹⁶⁸ Преносећи разговором са генералом Пламенцем, који му је изнео да ће Албанци бити способни да сами собом управљају, Тивинини је исказао скривено одушевљење.¹⁶⁹ И Тивинини и његов колега у Црној Гори, Зенари, писали су о улози Црвеног крста Италије; као израз захвалности за допринос лечењу рањених, Црвени крст Италије и професор Нигрисоли добијају од краља Николе одликовање.¹⁷⁰ Описао је да постоји поштен третман обичних војника у рововима (мотив размене цигарета), те да војници трпе људску бол.¹⁷¹ После Скадарске кризе, боравио је у Вирпазару, граду „пржене пастрмке”, али и Ријечи Црнојевића, путујући са другим колегама новинарима бродом преко Скадарског језера, железницом до Цетиња, бележећи утиске о земљи, људима и обичајима: Црну Гору је назвао „Швајцарском Балкана, која има море”.¹⁷²

Уласку српских трупа у Драч присуствовао је други дописник листа из Црне Горе, Армандо Зенари (Armando Zenari), похваливши „дисциплину и одговорност” српске војске која није изазвала ниједан инцидент и која се према аустријском конзулу држала помирљиво и попуствљиво:

Нејобично је да је траг, иако сликовити њо свом изразио оријенталном карактеру, осјтао врло миран, чему су заслужне и српске шрује које су задивљујуће њо озбиљности и дисциплини. Све до сада није се догодио ниједан инцидент. На улицама, међу њим, које врве од војника, на сваких двадесетак метара пролазе сиражари са бајонетима и учесале велике патиrole. Ипак, како њо људи доживљавају, њонављам, неогонетљиво је: православно елементи једини је који је ошворено исказао своје одушевљење, муслимански је онај који се,

изубици, малена Црна Гора је увидела да су њена браћа из Србије, Буларске и Грчке, њиме њито нису њослушала сва њозорења и одуштурући се свим ѡрепњама, сѡекли ѡбеге (прев. аут.). G. Civinini, “Mentre il blocco s’inizia a Scutari riprende la lotta”, *Corriere della sera*, 101, 12. aprile 1913, 1; G. Civinini, “L’Europa nelle acque di Antivari”, *Corriere della sera*, 101, 12. aprile 1913, 3.

¹⁶⁸ G. Civinini, “L’ indomabile volontà dei montenegrini di impossessarsi di Scutari. Una visita alle truppe combattenti”, *Corriere della sera*, 105, 16. aprile 1913, 7.

¹⁶⁹ G. Civinini, “Il ritorno del Roumija. Un colloquio con Plamenatz”, *Corriere della sera*, 131, 12. maggio 1913, 6.

¹⁷⁰ О лечењу рањених Нигрисоли (Nigrisoli) је као лекар оставио запис у брошури *Cenni sulle ferite vasali da arma da fuoco osservate. Durante la Campagna del Montenegro. Contro la Turchia (1912–13)* Roma: Tip. E. Voghera, 1915. Касније је тај спис проширио у студију под насловом В. Nigrisoli, *Osservazioni e pratica di chirurgia di Guerra: Campagna del Montenegro. Contro la Turchia (1912–1913), e notizie ed impressioni sui primi feriti della Guerra nostra Contro l’Austria (Maggio–Luglio 1915)*, Bologna: N. Zanichelli, 1915 (Coop. Tip. Mareggiani).

¹⁷¹ G. Civinini, “L’ indomabile fermezza dei montenegrini nell’espugnazione di Scutari”, *Corriere della sera*, 106, 17. aprile 1913, 2.

¹⁷² “Il Montenegro dopo la rinuncia. Dall’arruffio del presente alle speranze dell’avvenire”, *Corriere della sera*, 130, 11. maggio 1913, 5.

изгледа, прећућно мири са свршеним сјањем, док катјолички, с грује сјране, не крије јошво нејријателску хладноћу. (...) На основу информација које пружају српске пруге, поход, с обзиром на шерен на коме је обављен, извршен је величанствено; прошекао је без икаквих несрећа, шћавише, био је фаворизован од самој албанској сјановништва. Али, према ономе шћо извештавају планинари који су дошли до Драча, српска колона прокрчила је себи јућ користићи врло енергичне и сурове сисеме сјаза, са различитим џлеменима. Бројни Срби су на још јућу јали, од исцрљености и џлаги, јошћо би неки били доведени до жалосне, прекомерне изнурености. Међушћим, и сами Срби признају да је изразићо јруб јућ, увек омејан снеом, нанео мноћо јашћи пружама, изазвавши јраву кланицу коња (прев. аут).¹⁷³

Армандо Зенари (Armando Zenari) тврдио је, путујући од Бара до Цетиња и правећи путопис о црногорским селима, да је „одвајање планина од народа Црне Горе као одвајање од његове душе”, пружајући разлоге о стратешкој важности црногорског поседовања Ловћена; боравио је и у Његушима.¹⁷⁴ Уочи доласка међународне поморске војне мисије у Скадар, Зенари је истакао да Црногорци с разлогом имају право да по цену толике проливане крви „Европу приморају” да чини мање притиске на Црну Гору. Он је нагласио да је професор Нигрисоли, командант италијанске војне болнице, основа јавну амбуланту у Подгорици у којој су сви рањени добијали бесплатну здравствену негу и лечење.¹⁷⁵ Апологетски је писао о учешћу црногорских жена у рату и њиховој улози као болничарки (убројивши међу њих и ћерке краља Николе), које су својим присуством помагале санитарском особљу проф. Нигрисолија, а краља Николу као државника који не жели да узалудно пролива крв ратника на фронту.¹⁷⁶ На Цетињу је крајем марта био сведок повратка генерала Мартиновића са фронта, чији су га извештаји о стању трупа уверили да се „Аустрија служи триковима да би спречила обнову непријатељстава”.¹⁷⁷ Уз похвале српским циљевима, указао је на опасности од политичког ширења Србије на Црну Гору.¹⁷⁸

Опсаду Скадра најдетаљније је испратио Ђино Бери (Gino Berri),¹⁷⁹ дописник *Коријере* из Црне Горе, који је више од шест месеци (децембар 1912

¹⁷³ A. Zenari, “Come i serbi si sono stabiliti a Durazzo. La partenza del ‘Graf Wurmbrandt’”, *Corriere della sera*, 343, 10. dicembre 1912, 5.

¹⁷⁴ A. Zenari, “Da Antivari a Cettigne”, *Corriere della sera*, 34, 3. febbraio 1913, 2.

¹⁷⁵ A. Zenari, “Laconico congedo alla Croce Rossa Italiana inviata al Montenegro”, *Corriere della sera*, 123, 4. maggio 1913, 7.

¹⁷⁶ Чудесна је и невероватна улоја коју црногорске жене имају у рајћу. Оне у бићкама имају улоћу као мрави, неуморно се пребацују између ровова и ујоришћија за снабдевање, долазећи и одлазећи, мирно, сјаложено, својим одмереним кораком, које јлашћене сандале чине меким и јошво немим. Турски „Маузери” нису одвише вишћешки; али, ни у овим женама нема јаука, нема суза; Сјаршћанке би их признале за своје роћене сестре (прев. аут.). A. Zenari, “Le montenegrine alla guerra”, *Corriere della sera*, 38, 7. febbraio 1913, 2.

¹⁷⁷ A. Zenari, “Il Montenegro deciso ad intensificare le operazioni”, *Corriere della sera*, 85, 27. Marzo 1913, 2.

¹⁷⁸ A. Zenari, “Il dramma di Scutari”, *Corriere della sera*, 65, 6. marzo 1913, 3.

¹⁷⁹ G. Licata, *Storia del...*, 113.

– мај 1913) боравио у опседнутом граду. Његове репортаже хвалио је Леонардо Ацарита у листу *Illustrazione popolare – giornale delle famiglie*.¹⁸⁰ Бери је своја сећања и искуства опсаде преточио у мемоарску грађу, објављену под именом *L'assedio di Scutari*.¹⁸¹ О Македонији и Балкану писао је у неким каснијим радовима.¹⁸² Он је већ од октобра 1912. извештавао о различитим аспектима рата: покушају уједињења 600 Мирдита са Црногорцима у Вирпазару, турским дезертерима који су долазили у Црну Гору; сусрет „српске и црногорске војске у Сјеници” Бери је описао речима да се „цела душа Старе Србије подигла да поздрави и захвали ослободиоцима”.¹⁸³ Са фотографијом италијанског конзулата окруженим изнуреним становништвом града, Бери је са склоностима ка натуралистичким описима писао о глади и несташици намирница, као и односима међу мештанима. И Зенари и Бери живо су пратили други напад на Бардањолт и битку на Брдици – Зенари није искључивао могућност да погибија Ризан-паше доведе до лаког пада града, пружајући описе жена искључених из ратних операција, као и кореспонденцију начелника штаба Дринске дивизије Марковића и Есад-паше.¹⁸⁴ „Борити се против Турака, освојити Скадар, спустити се у Албанију – то је сан сваког Црногорца”, тврдио је Бери.¹⁸⁵ Заједно са њим у Скадру се налазио и дописник Бенедети.¹⁸⁶ У интервјуу са генералом Мартиновићем, приликом обиласка утврђеног логора на обронцима Мурићана, 31. октобра 1912, Бери хвали његово познавање италијанског језика и наклоност Италији у којој је боравио, и наглашава чињеницу да је његов задатак био да олакша допремање муниције и опреме зарад рушења околних ровова где се налазе Турци.¹⁸⁷ Том приликом присуствовао је и турском нападу на село Серока на ушћу Бојане, преносећи вест да Црногорци контролишу целу линију снабдевања од Скадра до Сан Ђовани ди Медуе.¹⁸⁸ Бери је 17. и 18. новембра присуствовао пијачном дану, наводећи

¹⁸⁰ L. Azzarita, “L'assedio di Scutari d'Albania nel libro dell'unico giornalista che le ha vissuto”, *Illustrazione popolare – giornale delle famiglie*, Vol. I, Anno. 44, 2. ottobre 1913, Milano: Fratelli Treves, 696–698.

¹⁸¹ G. Berri, *L'assedio di Scutari: sei mesi dentro la città accerchiata: diario di un corrispondente di guerra*, Milano: Fratelli Treves, 1913.

¹⁸² О подухвату на Ријеку писао је у делу *La gesta del Fiume*, Firenze: Bemporad, 1919. У делу *I Balcani inquieti* (Milano: Alpes, 1924) осуђивао је италијанско подупирање хрватског сепаратизма, тврдећи да је у циљу италијанске спољне политике очување добросуседских односа са Краљевином СХС, чија је намера експанзије било Егејско море а не Јадран. С. Tomaselli, “I Balcani inquieti di Gino Berri”, *I libri del giorno, Rassegna mensile internazionale* (1924 ago, Volume 7, Fascicolo 8), 414–416.

¹⁸³ G. Berri, “Trionfale ingresso a Sienitza dei serbi e montenegrini uniti”, *Corriere della sera*, 300, 28. ottobre 1912, 1.

¹⁸⁴ Дневник покрива време од 12. до 18. децембра, затим од 24. децембра до 3. јануара (што ће на страницама листа угледати светлост 8. јануара 1913). G. Berri, “Fame, guerra e miseria a Scutari”, *Corriere della sera*, 43, 12. febbraio 1913, 1.

¹⁸⁵ G. Berri, “I disertori turchi invadono il Montenegro”, *Corriere della sera*, 281, 9. ottobre 1912, 1.

¹⁸⁶ Уз Берија, још један италијански новинар пратио је црногорску војску у опсади Скадра – Ахиле Бенедети (Achille Benedetti, 1881–1951), као дописник *Giornale d'Italia*, због чега је одликован Сребрном медаљом за војну храброст.

¹⁸⁷ G. Berri, “Nostra intervista con generale Martinovic”, *Corriere della sera*, 305, 2. novembre 1912, 6.

¹⁸⁸ G. Berri, “Scutari bloccata. I montenegrini vittoriosi in due combattimenti”, *Corriere della sera*, 305, 2. novembre 1912, 3.

да „обилни производи са пашњака у долини Дрима нису стигли на пијацу, некада богату, сада готово уништену, док мушкарци и жене очајног изгледа, страдалних и упалих лица одлажу робу на земљу”, описујући сукоб Есад-паше и Хасан Риза-паше око дистрибуције хлеба редивима и башибозуцима.¹⁸⁹ Већ у децембру је писао да „муслимани због глади не желе да умиру за славу команданта Риза-паше”, убрајајући у њих немали број Албанаца; описивао је несташице хлеба, оскудице основних намирница, нарочито брашна, ситан криминал и различите злоупотребе власти.¹⁹⁰ Био је сведок убиства Риза-паше, анализирајући његов компликован однос са муслиманским становништвом града које је показивало отпор ратним пореским наметима. Обнову непријатељстава почетком фебруара 1913. „фанатични муслимани и Младотурци дочекали су с одушевљењем”, док су други муслимани и католици били у жалости. Бери је 20. априла 1913. написао:

Војници Брдице су чак дословно помишљали да пређу на сирани Срба. Неки муслимани из Скадра који су се борили у њим рововима ишли су непријатељу ишајући да ли ће пројусиши војнике. Срби су одговорили да ће их дочекаати раширених руку; одговорили су да су се борили против Турске, а не појединачно против њених војника који су завредели њихово поштовање и дивљење. Обезбедивши себи ипак слободан пролаз, војници Брдице рекли су својим официрима да ће, уколико не буде повећано следовање хлеба, наусиши иоложаје (прев. аут.).¹⁹¹

Један од најзначајнијих описа Бери је пружио приликом уласка црногорске војске у Скадар:

Сиушијајући се према Базару, Црногорци су се састајали са турским војницима који су ишли ка мосту, одакле ће ићи из града. Застали су да размене неколико речи; Црногорци су нудили комаде белој хлеба, а Турци су их са захваљношћу прихватили, ионекад им узвраћајући цигаретом. Понеки од јучерашњих непријатеља се рукаваше. Ове мале епизоде ионављале су се свакој иренуика ирег људима, који су остали по сирани и код којих се није ирмећивао ни најмањи знак дирнуиоси (прев. аут.).¹⁹²

Описао је улазак принца Данила, генерала Вукотића и генерала Мартиновића, као и министра Пламенца и других високих црногорских државника у град:

¹⁸⁹ G. Berri, “La lenta agonia di Scutari. Stretta del nemico, anguistata dalla carestia e minacciata da una rivolta di redifs”, *Corriere della sera*, 329, 26. novembre 1912, 2.

¹⁹⁰ Бери је, између осталог, под датумом 5. децембар, под насловом „Дани глади” (Giorni della fame) забележио ограничења у снабдевању града пшеницом, дрветом, као и тешкоће у продаји и дистрибуцији основних животних намирница. G. Berri, “Aspetti tragici ed episodi comici dell’assedio di Scutari”, *Corriere della sera*, 359, 27. dicembre 1912, 3.

¹⁹¹ G. Berri, “L’agonia e la fine di Scutari turca. Essad si arrende”, *Corriere della sera*, 118, 29. aprile 1913, 1–2.

¹⁹² G. Berri, “L’agonia e la fine di Scutari turca. Essad si arrende”, *Corriere della sera*, 118, 29. aprile 1913, 1–2.

Црногорци су улазили у Цруицама, осим једној бајлаљона на чијем су челу јахали генерали Мартиновић и Вуковић. Пријем је био уљудан: два генерала примисе много поздрава на које су љубазно одговорили. (...) Јавноси, међушим, није шло учесивовала у клицању војницима: шек шшо је присусивовала крайкој церемонији, вођена, више од свећа, осећајем радозналости; ниши су сами Црногорци, разумљиво, моли итражити више од оних које су бомбардовали. 'Можда ће се ћуд иромениши' – каже ми данас један официр, који иак ни сам не крије да је добродошлица била хладна (прев. аут).¹⁹³

Дописник Олиндо Битети (Olindo Bitetti) налазио се у Црној Гори од почетка априла до прве половине јуна 1913. Боравио је на Цетињу, обилазши више пута Бар, Скадар, Ђаковицу; лично је познавао генерала Митра Мартиновића. Испратио је одлуку црногорске владе од 14. априла 1913. да, упркос међународној блокади, настави са опсадом Скадра.¹⁹⁴ Битети је испратио пад Скадра 23. априла у Цетињу, описујући ноћ „радости”, прослављање победе испред Краљевске палате и потписивање примирја у селу Зогају између изасланика Есад-паше и генерала Вукотића.¹⁹⁵

Адреа Торе (Andrea Torre)¹⁹⁶ био је истакнут као сарадник листа и врхунски познавалац позиције Јужних Словена у контексту балканских ратова. Његов чланак у листу *Rassegna Contemporanea* био је похваљен од уредништва, а у истом броју о историјском значају пада Османског царства писао је и новинар и политичар Фердинандо Нунцијанте (Ferdinando Nunziante, 1863–1941).¹⁹⁷ Током Другог балканског рата Торе је испољавао одређене антипатије према српским циљевима, што је наишло на осуду Алберта Албертинија, Луиђијевог брата, који је сматрао да су Тореове тврдње „иако не србофобне, преоштре”, саветујући га да подробније објасни важност споразума Италије са Србима, те да се фељтони посвећени српско-италијанским односима морају писати на основу Тивининијевих репортажа и дописа. Тврдио је да Срби „не треба никад да забораве” држање Италије према Аустрији 1908, када није дозволила аустријско ширење у Новопазарски санџак.¹⁹⁸ Торе је писао:

¹⁹³ *Ишо*, 1–2.

¹⁹⁴ Олиндо Битети (Olindo Bitetti, 1886–1973) новинар, спортски радник, председник Италијанског пливачког друштва. О. Bitetti, “Il Montenegro continuerà da solo la lotta contro Scutari e contro le Potenze”, *Corriere della sera*, 104, 15. aprile 1913, 1.

¹⁹⁵ О. Bitteti, “Le condizioni della resa. Il presidio libero di ritirarsi con tutto il materiale”, “Notte d'entusiasmo a Cettigne”, *Corriere della sera*, 113, 24. aprile 1913, 1.

¹⁹⁶ Андреа Торе (1866–1940), новинар, публициста и политичар. Био је уредник у часопису *Giornale d'Italia*, сарадник *Messaggero*, дописник *Corriere della Sera* из Рима и многих других листова. Водио је опсежну кореспонденцију са многим професорима иредентистима. Потписао је, заједно са Антом Трумбићем, споразум 1918. између Италије и Југословенског одбора, промовишући идеју италијанског одрицања од Далмације и заговарајући пријатељске односе будуће југословенске државе и Италије. Написао је предговор италијанском издању књиге Едварда Бенеша *Боemiја ирошив Аустро-Угарске* (E. Beneš, *La Boemia contro l'Austria-Ungheria: la libertà degli zceco-slovacchi e l'Italia*, Roma: Ausonia, 1917).

¹⁹⁷ “Uno studio dell on. Torre sui rivolgimenti balcanici”, *Corriere della sera*, 353, 20. dicembre 1912, 2.

¹⁹⁸ L. Albertini, *Epistolario. Dalla guerra di Libia alla Grande Guerra...*, 193–194.

Прва и највећа кривица њијада Србији, која је, кроз Паџићеве речи, лајала о садржају уговора и охрабривала јавно мњење њијив Бујарске. Главна њровокација долази ојуд. Нисам веровао – једва да и сад моју њовероваји – да је Бујарска ојијочела са њијријатељ-сјивима, јер она нема шјиа да добије ратиом, а све би изјубила. Говори се да је Савов био њај који је наредио њијријатељсјива и да је збој шјоја смењен. То би окривило Бујаре у односу на Србе са једне сјиране, али би њоказало и шјо да се, расуђујући о бујарској влади, а не Савову, који је био дезавуисан, њоворећи да Бујарска влада није имала разлоја за њокрејшање њијријатељсјива, ни у чему нисам њреваро. (...) Такође, смајрам да ће мир на Балкану бији њривремен уколико Србија овлада Македонијом, која је у свом највећем делу чисјо бујарска. Срби ће ојијочеји са сисјемајским унишјивањем Бујара, које ће бији мнојо њнусније нејо њурска рејресија. (...) Задобије ли Србија велику њобеду, неће ли онда Србохрваји из Аусјирије њодићи лаву, Аусјирија бији њриморана на њријализам и неће ли Ијшалијани из Аусјирије ојеји њајији, будући да ће вредносји за коју се Словени боре умањији вредносји и мишљење Ијшалијана који су већ у борби са Словенима у Трсју, и једном делу Исјире и Далмације? (прев. аут.)¹⁹⁹

По речима историчарке Коларици, Торе је био забринут због „разузда-ног српског национализма” и убеђености да би „увећана Србија била претња не само за Аустрију већ и за Италију, као што показују незаконити српски престоупи у Албанији”.²⁰⁰ Албертини је, с друге стране, сматрао да су „интереси Срба у многим тачкама истоветни нашим”, подржавајући Србију и тиме иритирајући владе у Бечу и Риму због „поспешивања одјека српског јавног мњења”.²⁰¹

IV

Упркос томе што је по духовним струјањима остао ближи класичној либералној епохи позног XIX века и њеним конзервативним вредностима, *Коријере дела Сера*, као најчитанији италијански дневно-политички лист, стекао је на измаку прве деценије XX века репутацију предводника критике и ревизионизма аустроугарске спољне политике на Балкану у италијанској штампи. Узимајући у обзир конкурентска гласила, у почетку у томе није пред-њачио, али је од 1912. почео да стиче огромну заслугу у одвраћању италијанске дипломатије од следе послужности Бечу. Лист је показивао наклоност територијалним аспирацијама свих чланица Савеза, нарочито Србије и Црне Горе, али је залагање за независну албанску државу и непознавање комплексности унутарсавезничких односа, нарочито у погледу Македоније, довело до бурних реаговања из Србије. Заинтересованост за Бугарску произлазила

¹⁹⁹ *Исјо*, 192–193.

²⁰⁰ S. Colarizi, *Il corriere nell'età liberale...*, 204–205.

²⁰¹ *Исјо*, 204–205.

је из забринутости да би ослабљена Бугарска, због своје геополитичке позиције, учинила јачим Османско царство, оштећено сукобом у Триполитанији и северној Африци. Репортаже из Старе Србије, Скадра и других места повећале су опште занимање италијанског ђолитијевског врха и јавног мњења за снажнији уплив италијанске политике на Балканско полуострво. Од свих репортажа, Тивининијеве излазе из строгах оквира журнализма и обухватају књижевни натурализам прожет лирским елементима (саосећајност према страдалним српским војницима, оживљавање мноштва детаља, од изгледа сељачких униформи и тргова, дивљење пожртвованости и хришћанској етици српског народа). Мантегацини есеји прожети су наглашавањем политичких и војних чинилаца у модерној историји Срба и Бугара.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Msr KONSTANTIN DRAGAŠ, research trainee
Institute for Balkan studies SASA
Knez Mihailova 35/IV, Beograd, Serbia
E-mail: konstantin.dragas@bi.sanu.ac.rs

CORRIERE DELLA SERA TOWARDS SERBIA AND
THE “SERBIAN QUESTION” IN THE BALKAN WARS (1912–1913):
A POLITICAL VIEW FROM ITALY

SUMMARY: *Corriere della sera*, as the most prominent Italian newspaper, reported in detail, almost every day, the course of the Balkan wars (1912–1913) and Serbia’s participation in it. At the same time, redaction editorial board published its own political views, supporting the Balkan nations in the fight against the Ottoman Empire, and advocating for Serbia to gain access to the Adriatic Sea, but not at the cost of revoking Albania’s autonomy. During Scutari crisis, Montenegro has been advised to exercise caution and to give up that strategically important city for its own, more prosperous future. One part of Vardar Macedonia was considered Bulgarian (such as Bitola), and in the Second Balkan War *Corriere* showed a certain degree of greater affection for Bulgaria than for Serbia, since the newspaper advised Serbian government to leave some areas in Macedonia to the government in Sofia. The newspaper was characterized by a large number of notes, travelogues, and reports from the battlefield, especially from Macedonia (Guelfo Civinini) and Scutari crisis (Scutari under siege, November 1912 – May 1913) (Gino Berri). Authentic testimonies from besieged Scutari by Berri and vivid, impressive descriptions of Serbian cities and the Serbian army by Civinini, as well as the general analysis of war plans and political history by Mantegazza and other publicists, contributed to *Corriere* to become the most respected daily newspaper in Italy, although it was not the only one that had war correspondents from the Balkans. These events were a turning point for *Corriere* to openly start criticizing Austro–Hungarian policy in the Balkans and advocating to apply “Balkans to the Balkan peoples” principle in European diplomacy.

KEY WORDS: *Corriere della sera*, Italy, Balkan Wars 1912–1913, Luigi Albertini, Kingdom of Serbia, Albania